

İçindekiler Tablosu

<u>II. Selim (1566-1574)</u>	3
Batı Anadolu'nun Güvenliğinin Sağlanması.....	4
Yemen'de Olaylar	4
Kuzey Siyaseti ve Don-Volga Nehirlerinin Birleştirilmesi Teşebbüsü	5
Sumatra Seferi	6
Kıbrıs'ın Fethi ve İmparatorluğun Doğu Akdeniz'de Güçlenmesi.....	7
İnebahtı Mağlubiyeti	8
Tunus'un Yeniden Fethi.....	9
Pulya Seferi.....	10
Fas'ta Osmanlı Nüfuzu.....	10
Bazı Önemli Olaylar	11
II. Selim'in Vefatı ve Şahsiyeti.....	11
<u>III. Murad (1574-1595)</u>	12
Osmanlı Devleti'nin Kafkas Siyaseti ve Osmanlı-İran Savaşları	12
İran'ın Israrlı Tavrı.....	13
Osmanlı-İran Barışı	15
Sokullu Mehmed Paşa'nın Şehit Edilmesi.....	16
Osmanlı-İngiliz Ticari Münasebetlerinin Başlaması	17
Kuzey Afrika'da Osmanlı Hakimiyeti.....	18
Osmanlı-Bornu Münasebetleri	18
Osmanlı-Avusturya Savaşları	19
Avrupa'da Mukaddes İttifak ve Eflak, Boğdan ve Erdel	20
Bazı önemli Olaylar	20

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

II. Murad'ın Vefatı ve Şahsiyeti.....	22
Zirveden Dönüş Üzerine Kısa Bir Yorum.....	22
<u>II. Mehmed (1595-1603)</u>.....	24
Osmanlı Avusturya Savaşlarının Devamı	25
Haçova Meydan Savaşı ve Sonrası.....	26
Kaniye Kalesinin Fethi.....	27
Kaniye Savunması.....	28
Budin Savunması	28
Zorba İsyanı	29
Celâli İsyanları Hakkında Bir Özet	29
Tebriz'in Elden Çıkışı	30
Elçilik İlişkilerinin Gelişmesi	31
Osmanlı Ekonomisinin Bozulması Hakkında Bir Özet	31
Hoca Sadeddin Efendi'nin Vefatı	32
III. Mehmed'in Vefatı ve Şahsiyeti.....	32
<u>Dipnotlar</u>.....	33

Prof. Dr. Mücteba İLGÜREL

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

II. Selim (1566-1574)

Kanunî Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan doğan ikinci oğlu olup, Mayıs 1524'te dünyaya geldi.¹ Selim, Kanuni'nin diğer oğulları gibi sarayda iyi bir eğitim aldıktan sonra 1542'de Konya Sancakbeyliği'ne, 1544'te Manisa Sancak beyliği'ne gönderildi. II. Selim, Osmanlı tarihinin en büyüğü şehzadeler mücadelesinden galip çıkmıştır. Böylece tahta tek aday kalmayı başaran II. Selim esnasında mücadelecisi bir özelliğe sahip değildir. Ancak hadiselerin seyrine kapılarak tahta çıkmıştır. Daha önce idam edilen Şehzade Mustafa ve Bayezid ile onun dört küçük oğlu hesap edilirse, II. Selim'in tahta çıkışı kanlı olmuştur.

Kanuni son zamanlarında, kendisine halef olarak Selim'i düşünmeye başlamıştır. Nitekim padişah 1548'de İran seferine giderken Seyyid Gazi'de kendisini karşılayan Selim'i Edirne'ye göndererek adeta tahtı ona emanet etmişti. Bu durum Bayezid'in öfkesini çekmiş ve bazı tedbirlere başvurmaya zorlanmıştır. Öte yandan Bayezid Düzmece Mustafa hadisesindeki olumsuz tutumuyla da babasının gözünden düşmüş bulunuyordu.² Bu hadiselerden sonra Selim tahtın tek varisi olarak Kanuni'nin Nahçıvan Seferi'ne (1554) katılarak babasının güvenini kazandı.

Bir müddet sonra da Selim'in oğlu Murad (III. Murad) da Manisa valiliğine gönderildi. Bu durumda Selim geleceğini güvence altına almış bulunuyordu.

Selim Zigetvar muhasarası sırasında babasının vefat ettiği haberini Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'dan aldığı, zaman Kütahya'da sancakbeyliğinde bulunuyordu. Derhal hareketle İstanbul'a geldi ve 24 Eylül 1566'da tahta cülus etti. İstanbul'da bulunan devlet erkanı ile Şeyhülislam Ebussuud Efendi II. Selim'e biat ettiler. Selim İstanbul'da iki gün daha kalıp Eyyüb Ensârî'nin ve cetlerinin türbelerini ziyaret etti. Bu arada fukaraya da 30.000 akçe sadaka dağıttı.³ Yola çıkarken tebriğe, gelen Fransa ve Venedik elçilerini kabul ederek onlara iltifat etti.

Yeni padişah seferden dönmekte olan orduya katılmak ve babası Kanuni'ye son görevini ifa etmek üzere Belgrad'a doğru yola çıktı. Kanuni'nin vefat haberi askerden gizlenmiş; son anda ilân edilmişti. Selim Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'dan gelen bir arıza üzerine Belgrad'da kaldı. Burada babasının cenazesini siyahlara bürünmüş olarak karşıladı. Kanuni'nin uzun saltanatı boyunca cülus bahşişinden mahrum kalan asker yeni padişah'tan bunu fazlasıyla bekler olmuştu. Sokullu ise hazineye yeterli para olmadığını, bu konuda acele edilmemesini; ancak kapıkulu askerine mutlaka cülus bahşişinin verilmesi gerektiğini de önemle bildirmişti. Sokullu geleneğe göre bir tören yapılması hususunda ısrarlı idi. Selim ise hocası ile musahibinin telkinlerine kapılıp Sokullu'yu dinlemedi. Cülus bahşişi olarak altı bölük halkına 1000'er, yeniçerilere 2000'er akçe verildi. Halbuki yeniçeriler daha fazla istemekteydi.⁴ Kanunen verilmesi gereken "cülus in'âmı" denilen para eksik olarak verildikten sonra Belgrad'dan yola çıkıldı. Ancak Yeniçeriler haklarını alamayınca Padişah'a dış bileyip yola koyuldular. İstanbul'a gelince padişah ve devlet erkanının yollarını kestiler. Bu tavırlar isyan emareleriydi. Bunun üzerine Sokullu durumun vehametini izah ederek geleneklere göre padişah'tan söz istediklerini ifade etti. Durumu kavrayan II. Selim sonunda askerinin bütün parasının ödenmesi için emir verdi. Böylece isyan tehlikesi ortadan kalktı. Ulemaya da rütbelerine göre cülus bahşişi dağıtılmıştır.

Kanuni'nin cenazesi İstanbul'a getirilmiş ve halkın gözyaşları içerisinde Süleymaniye Camisi'nde namazı kılınıp cami avlusundaki türbesine defnedilmiştir. Cenaze namazını

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

Şeyhülislam Ebussuud Efendi kırdırıştır.⁵

II. Selim'in cülus bahşişi konusunda Sokullu'nun telkinleriyle geri adım atmak zorunda kalışı, onu asker karşısında âciz bir duruma düşürmüştür. Yıllardır devlet otoritesine karşı tavır alamayan yeniçeriler, bundan sonra isyankâr tavırlarını sergilemek üzere fırsat kollayacaklardır.

Ancak burada Sokullu isabetli kararı ile hem padişah nezdindeki hem de kapıkulu nezdindeki itibarını güçlendirmiştir. Padişah, sadrazamına karşı beslediği güven ise bu hadise ile başlamış ve onu devlet işlerinde hür ve müstakil bırakmakla yerinde bir karar vermiştir.⁶ Bundan başka Selim'in kardeşi Bayezid ile mücadelesinde kanun hilafına kapıkulluğu vaat ederek ulufeye yazdırdığı Türk gençlerinden 8000 kadarı, İstanbul kapılarına dayanıp vaktiyle yaptıkları hizmetin karşılığını talep ettiler. Bu yüzden sadrazam zor durumda kaldıysa da, bazılarını sert davranılıp veya elebaşlarına timar verilip hadise büyümeden yatıştırıldı.⁷

Batı Anadolu'nun Güvenliğinin Sağlanması

İstanbul'un fethinden beri sahillerin güvenliği daima ön planda tutulmuştur. Bu cümleden olarak adaların fethi birer birer gerçekleştirilirken Sakız Cenevizli Giustinianilerin (Sakız beyleri) hakimiyetinde vergi ödeyen bir statüde bırakılmıştı.

Ancak Ada hakimleri burayı bir korsan yatağı haline getirdikleri gibi, Osmanlı donanmasının harekâtını gözleyip düşmana haber verdiklerine dair bilgilerde gelmekteydi. Son zamanlarda vergilerini ödemekle geciken Sakız beylerbeyi Malta Seferi'nde (1565) de düşmana yardım ettikleri tesbit edilmişti. Bu yüzden adanın fethi konusu Kanuni zamanında gündeme geldiyse de faaliyete geçmek mümkün olamamıştı.⁸ Kapudan-ı Derya Piyale Paşa yetmiş kadirga ile Sakız'ın tam karşısındaki Çeşme Limanı'na demirleyince Sakız beyleri hediyeler göndererek özür dilediler. Piyale Paşa reddedince Ada'nın ileri gelenleri daha kıymetli hediyelerle Paşa'ya ricaya geldiler. Paşa hepsini tevki edip Ada'nın fethini kansız bir şekilde gerçekleştirdi (14 Nisan 1566). Bu suretle Ada Cenevizli korsanlardan kurtarılıp Batı Anadolu'nun güvenliğinin sağlanmıştır. Ada'ya muhafızlar yerleştirilmiş ve en büyük kilise camiye tahsil edilirken Ada'yı terk eden Hıristiyanlardan isteyenlerin dönmeleri sağlanmıştır.⁹ Sakız'ın fethinden sonra Batı Akdeniz'de önemli bir korsan yatağı olan Kıbrıs'ın fethi gündeme gelecektir.

Yemen'de Olaylar

Yemen Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı hakimiyetine girmiş ve hatta 1521'de Kanuni adına hutbe dahi okutulmuştur. Ancak bölgede bir türlü sükunet temin edilemiyordu, Zira Yemen'de imamlar, emirler, şeyhler ve önceden buraya yerleşmiş olan Kölemen kalıntıları devamlı bir huzursuzluk kaynağı idi. Bir çare olur ümidiyle Hadım Süleyman Paşa Hindistan seferine giderken, Yemen'in Aden ve Zebid bölgelerini bir Osmanlı vilayeti haline getirmişti (1546). İmparatorluğun bütün gayret ve ihtimamına rağmen kargaşalığın önüne bir türlü geçilemiyordu. Osmanlı Devleti'nin burada otoritesini layıkıyla yerleştiremeyişinin bir sebebi de, bölgenin merkeze uzak oluşu idi. Buna rağmen meşhur kumandan Özdemir Paşa San'a'yı fethedip yeni bir düzenleme yaparak sükuneti sağlamaya çalıştı (1547).¹⁰

Osmanlı Devleti'nin Yemen üzerinde bu kadar hassas davranmasının sebebi, Portekiz

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

istilâsından bölgeyi korumak idi. Portekiz donanması deniz ticaretini tehdit ettiği gibi Arap Yarımadasının güneyi de tehdit altında idi. Çünkü Portekizlilerin bölgeye yerleşme niyetleri anlaşılıyordu. Devlet hem içteki düşman hem de denizden gelen düşmanla uğraşmak zorunda idi. Bir müddet sonra Yemen'de huzursuzluk daha da arttı. Bölgeyi ele geçirmek üzere harekete geçen Zeydiyye Hanedanı dağlık bölgelerde isyan çıkardı. Devlet isyanı yatıştırmak üzere bu aileden İmam Mutahhar'a bazı imtiyazlar bağışladı. Ayrıca bölge Zebid ve San'a adı altında iki beylerbeylik haline getirilip San'a Beylerbeyliği'nin başına Rıdvan Paşa tayin edildi. Rıdvan Paşa Mutahhar'ı tanımayıp imtiyazlarını elinden almaya kalkıştı. Bununla da yetinmeyip fetihlere girişti. Ancak muvaffak olamayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Mutahhar Cibal bölgesinin önemli bir kısmını işgal edip Rıdvan Paşa ile bir anlaşma yaptı (1566). Osmanlı Hükümeti bu anlaşmayı tanımadığı gibi Rıdvan Paşa'yı da azletti. Yerine Hasan Paşa tayin edildi. Mutahhar galibiyetten dolayı şımarmış, isyana devam ediyordu. Zebid beylerbeyi Murad Paşa'yı da esir aldı (1567). Hatta Hasan Paşa'yı da muhasara edecek cesareti kendisinde buldu. Mutahhar bir müddet sonra zamanın geldiğini düşünüp adına hutbe okuttu. Osmanlı Devleti bu durumdan büyük rahatsızlık duydu. Nihayet padişahın da arzusu üzerine bir ordu gönderilmesine karar verildi. Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa serdar tayin edildi. Yemen Beylerbeyliği'nde de Özdemiroğlu Osman Paşa görevlendirildi. Bu arada Süveyş Kaptanı Kurtoğlu Hızır Reis de Kızıldeniz'de harekâta katıldı. Osman Paşa karadan Mutahhar ile mücadele ederken, Hızır Reis de Aden'i denizden kuşatıp fethetmeye muvaffak oldu. Akabinde San'a ve Kevkeban şehirlerinin fetihleri gerçekleşti. Sinan Paşa, Mutahhar'ı itaate mecbur ve emrine bir arpalık vererek bir köşeye çekilmesini temin etti. Yemen'de huzurun sağlanması için yeni düzenlemeler yapıldı. En önemlisi Yemen Beylerbeyliği kurulup Behram Paşa'ya verildi.¹¹ Devlet büyük uğraşlar sonucunda Yemen'i ikinci defa fethediyordu. Ancak Zeydinler dağlardaki durumlarını muhafaza edip huzursuzluk kaynağı olmaya devam etti.

Kuzey Siyaseti ve Don-Volga Nehirlerinin Birleştirilmesi Teşebbüsü

Yemendeki başarıdan sonra, Moskova Prenslüğü'nin yeni tehditlerine karşılık, Karadeniz'de İmparatorluğu'nun nüfuzunu güçlendirmek gerekiyordu. İleri görüşlü bir devlet adamı olarak Sokullu Fatih Sultan Mehmed'den beri terk edilmiş olan Karadeniz siyasetine önem vermeğe başladı. Zira Moskova Prenslüğü'nin başında bulunan Korkunç İvan (1553-1584) bir yandan gözünü Karadeniz'e dikmiş bir yandan da Urallara kadar yayılmıştı. Son büyük Tatar Hanlığı da onun saldırılarıyla ortadan kalkmıştı. Öte yandan Kazakları Osmanlı Devleti topraklarına veya sahillerine sevk etmekten de geri durmuyordu, Çarlık Rusyası Osmanlı Devleti ve bölge aleyhinde tehlikeli bir şekilde büyüyordu. Kanuni'nin Avusturya'nın yayılma plânlarına karşı müteaddit seferleri, büyüyen bu tehlikeye karşı tedbir almaya engel olmuştu. Ancak Selim Devri'nde Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, Hazar Denizinin kuzeybatısındaki Astrahan'a (Ejderhan) bir sefer düzenlemeye karar verdi. Bu ülkeyi Ruslardan kurtarıp kuzeyde Don ve Volga nehirlerinin yaklaştığı arazide bir kanal açmayı plânlamaktaydı. Eğer bu plân gerçekleşirse hem Kırım hem de Orta Asya Türk devletleri ile yakınlaşma sağlanabilirdi. Zira bu kanalla Karadeniz ve Hazar Denizi su yolu ile birleşmiş olacaktı. Öte yandan Rusların Kafkaslar'a yayılması önleneneceği gibi bölgede daima yayılma istidadı gösteren İran nüfuzuna da engel olunabilecekti. Bu teşebbüse Osmanlı Devleti ile yakın irtibatı olan Özbekler de taraftar olabilirdi. Zaten Hıve hanı Hacı Muhammed'in, Rusların ve İranlıların hac yollarını kesmelerinden dolayı Selim'e şikayet mektubu da gündemdeydi. Bunda ticaret yollarının canlanacağı tahminleri de vardı.¹²

Bu yıllarda İran ile dostluk havası esiyor, Avusturya İmparatoru Maximilian ile 8 yıllık bir

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

anlaşma da imzalanmış bulunuyordu. Ticari imtiyazlar peşinde koşan Fransa'nın ise Osmanlı Devleti ile bir anlaşmazlığı yoktu. Lehistan ile de mevcut anlaşma yenilenmişti. İşte bu müsait ortamda Sokullu Mehmed Paşa, Don-Volga kanalı için bir kazı ekibi ile Astrahan'ın fethi için bir orduyu gönderdi (1569). Kırım Hanı Devlet Giray'ın da katılımıyla 6 deniz mili mesafenin üçte biri kazıldı. Ancak kışın sert geçmesi, yiyecek sıkıntısının başlaması ve Kırım kuvvetlerinin geri dönme ısrarı üzerine Astrahan'a dönüldü.¹³

Ertesi yıl Yemen isyanının ağır basması ve IV. İvan'ın İstanbul'a elçi göndererek güya dostluk tesis etmek istemesi üzerine Kanal işi tavsadı. Azak'taki malzeme deposu da yanmıştı. Ruslar havayı yumuşatmak üzere Astrahan yolunun açılmasına, Kabartay'da inşa ettikleri kalenin yıkılmasına razı oldular. Diğer taraftan Kıbrıs'ın fethinin gündeme gelmesi de kanal işini unutturmuştur.¹⁴

Sumatra Seferi

Mısır ve Hicaz'ın Osmanlı toprağına katılmasından sonra bölgenin güvenliğini sağlamak işi haliyle Osmanlı Devleti'ne düşmüştü. Ancak Süveyş tersânesinin güçlendirmek de gerekiyordu. Zira Portekizliler Hint Okyanusu'ndaki korsanlık ve sömürgecilik faaliyetlerini arttırmışlardı. Kanuni Devri'nde, Hindistan'a kadar faaliyetlerini genişleten Portekiz donanmasının üzerine Hadım Süleyman Paşa gönderildi. Portekizliler son yıllarda Okyanus adalarına da musallat oldular. Bundan en çok rahatsız olan Sumatra adasının kuzeyindeki Açe Devleti'nin Sultanı Alaeddin, Kanuni'nin Zigetvar Seferi sırasında bir elçi göndererek asker, top, topçu ve bazı uzmanlar istemişti. Ancak Kanuni'nin ölümü üzerine derhal cevap verilememiş; talep ancak II. Selim zamanında karşılanabilmiştir (1568). Sumatra'ya gönderilen 22 günlük filoda 50-60 topçu ustası birçok asker, toplar ile diğer silâh ve mühimmat bulunuyordu. Ayrıca Sultan'a hitaben bir ferman ile orada okunacak bir hutbe süreti gönderildi. Bu Açe Devleti'nin Osmanlı Devleti'ne tabiyetini ifade ediyordu. Sumatra'ya giden Osmanlıların dönmedikleri ve oraya yerleştikleri bilinmektedir. Gidenlerin hatıraları bu günlere kadar gelmiştir. Vaktiyle gönderilen hutbe suretinin, o tarihten itibaren XX. yüzyıl başlarına kadar her Cuma hutbesinde okunduğuna dair haberler vardır.¹⁵

Gerek Yemen meselesi gerek Portekiz donanmasının Hint Okyanusu'na nüfuz etmiş olması ve hatta Sumatra'ya kadar ulaşabilmiş bulunması, Süveyş Kanalı projesini gündeme getirmişti. Kanal açma fikrini ortaya atan ileri görüşlü Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa idi. Sadrazam Süveyş Kanalı işine çok önem veriyor; Habeş eyaletinin muhafazasının bu sayede kolaylaşacağını düşünüyordu. Bu yüzden Aralık 1568'de Mısır Beylerbeyliği'ne gönderilen bir fermanla, kutsal toprakları ziyaret etmek üzere Mekke'ye gitmek isteyen Müslümanların Portekiz donanması tarafından yollarının kesildiği hatırlatılmış; Süveyş'ten Akdeniz'e bir kanal açılmasının mümkün olup olmayacağını araştırılması bildirilmişti. Bunun için de mimar ve mühendislerin gönderilmesi istenmişti. Ancak Akdeniz ticaretine Hint baharat yoluna önemli katkıları olacak bu teşebbüs bir niyet olarak kalmıştır.¹⁶ Burada önemle belirtilmesi gereken husus, o günün imkânlarıyla bu projelerin gündeme getirilmiş ve adımların atılmış olmasıdır.

Kanuni'nin ölümünden sonra Osmanlı gücünün zayıflayacağını tahmin eden Lehistan, Eflak ve Boğdan üzerinde nüfuz tesisine kalkışmıştı. Selim bu haberler üzerine Lehistan meselesine ciddiyetle eğilip bölgeye kuvvet sevketmekten çekinmedi. Bu sırada ölen Lehistan Kralı II. Sigismund'un yerine, bu ülkeye Osmanlı taraftarı Erdel Voyvodası Bathory'nin seçilmesi hususunda Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın gayretleri oldu.¹⁷

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

Bu seçimle Osmanlı Devleti Orta Avrupa'daki etkisini göstermiştir. Sokullu Mehmed Paşa ise siyasetteki maharetini ortaya koymuştur. Bu suretle Lehistan bir müddet Osmanlı siyasetine sadık kalmıştır. Bathory'nin İstanbul'a gönderdiği bir elçilik heyeti Osmanlı Devleti ile 24 maddelik bir ahitnâme imzalamıştır.

Kıbrıs'ın Fethi ve İmparatorluğun Doğu Akdeniz'de Güçlenmesi

Yavuz Sultan Selim'in saltanatında Suriye ve Mısır'ın fethi ile kutsal toprakların imparatorluğa katılması, Doğu Akdeniz havzasının güvenliği zaruri hale gelmişti. Bölgede en büyük engel Venedikli korsanlarla meskun olan Kıbrıs adası idi. Ada Bizans'ın elinde iken Arapların istilasına uğramış; sonra Abbasi Devleti tarafından işgal olunmuştu. Kıbrıs 760 yılında Bizansın eline geçti. Haçlı seferleri sırasında Avrupa'nın nüfuz alanına girdi. Bundan sonra ada, hem ticaret hem de korsanlık faaliyetlerini yoğunlaştıran Cenevizli ve Venedikli korsanların istilasına uğradı (1489). Venedikliler adaya Memlûk saldırısını önlemek için yıllarca düzenli vergi ödediler. Osmanlıların Mısır'ı fethi üzerine bu vergiyi ödemeye devam ettiler. 1521'de Rodos'un fethi üzerine sıranın Kıbrıs'a geldiğini düşünen Venedikli korsanlar savunma tedbirleri almaya başladılar. Hatta Avrupa'dan yardım taleplerini artırdılar. Ancak Kanuni Devri'nde önemli bir sıkıntı yaşanmadı. Fakat son yıllarda Venedikli Korsanların ticaret gemilerine saldırıları yoğunlaşmış, korsanlar Kanuni'den sonra Osmanlı Devleti'nin eski gücünü devam ettirmeyeceği ümidine kapılmışlardı. Öte yandan Hint Okyanusu'nda yıllardır süregelen Portekiz tehlikesi, Akdeniz'de güvenliği zaruri hale getirmişti. Zira, Kızıldeniz'de Portekiz tehdidi altında idi. Kaptan-ı Derya Piyale Paşa, Sakız'dan sonra Kıbrıs'ın fethinin lüzumuna işaret ediyordu. Bundan başka Kıbrıs'taki yerli halkın bir kısmı, kendilerini Venedikli korsanların baskısından kurtaracak yegane ülkenin Osmanlı Devleti olduğunu da düşünmekteydi.

Durum böyle iken Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa Avrupa'da yeni bir Haçlı zihniyetinin zuhur edebileceğini düşünüp Kıbrıs'a ilişmek istemiyordu. Ancak sefer şartları oluşmuştu. Nihayet Lala Mustafa Paşa ile Yahudi Yasef Nasi'nin teşvikleri ve Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin fetvası üzerine Kıbrıs'a sefere karar verildi. Venedik durumu anlayınca elçisi vasıtasıyla sefere engel olmaya çalıştı. Fakat Osmanlı hükümeti taviz vermedi. Bunun üzerine Venedik, Papa vasıtasıyla Avrupa'dan yardım talep etti. Bu talebe Avusturya İmparatoru Maximilien, Kanuni'nin son zamanında imzaladığı anlaşmaya sadık kalıp cevap vermedi.¹⁸ Fransa Kralı IX. Charles ise 1536'dan beri devam eden ticari imtiyazlara sahip olmaktan ve 1569 yılında bu imtiyazların yenilenmesinden dolayı Papa'nın talebini reddetti.¹⁹ Üstelik Türk dostluğuna sadık kaldığını İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla Osmanlı hükümetine bildirdi. Papalık İran'a dahi müracaattan geri kalmamıştır. Fakat Osmanlı hükümeti bu sırada İran'dan gelen elçilik heyeti ile anlaşmış ve papalığa fırsat verilmemişti.

Osmanlı Devleti'nin karşısında Papa'nın yönlendirmesiyle İspanya Kralı II. Philippe, Malta Şövalyeleri ve Venedik kalmıştı, müttefiklerin toplam 206 gemisi ile 16.000 askeri bulunuyordu. Bu gemilerde 1300 adet top mevcuttu. Ancak Kıbrıs'ı kurtarmak için geç kalmışlardı. Müttefik gemilerinin toplanmaları zor olduğu gibi donanma Akdeniz'de fırtınaya da tutulmuştu.

Osmanlı kuvvetleri irili ufaklı 360 gemi ile müezzinzâde Ali Paşa kumandasında Mayıs 1570 tarihinde İstanbul'dan hareket etti. Donanmada, Piyale Paşa da bulunuyordu. Piyale Paşa denizden gelebilecek tehlikeye karşı görevlendirilmişti.²⁰ Kara kuvvetlerine Lala Mustafa Paşa kumanda ediyordu. Anadolu timarlı sipahileri tahsis edilen gemilerle Fenike Limanı'ndan Kıbrıs'a taşındı. Önce 51 günlük kuşatmadan sonra Lefkoşe alındı. Magosa

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

denizden ve karadan kuşatma ile ancak bir yılda fethedilebildi (Ağustos 1571).²¹

Kıbrıs fethedildikten sonra her fetihde olduğu gibi adanın tahriri yapıldı. Kıbrıs Beylerbeyliği'ne bir miktar asker ile Avlonya Sancakbeyi Muzaffer Paşa tayin olundu. Beylerbeyliğe Tarsus, Alâiye ve İçel Sancakları bağlandı. Ayrıca Konya, Karaman, Niğde ve Kayseri sancaklarından Türk nüfus nakledildi. Böylece bugün adada mevcut Türk toplumunun temelleri atılmış oldu. Kıbrıs'ta Türk ailelerinin iskânı XVIII. yüzyılda da sürdü. Ada'nın fethinden en çok memnun olan, yüzyıllardır Venedik baskısı altında yaşayan yerli halk olmuştur. Ayrıca Katolik baskısından kurtulmak da onlar için bir çıkış yolu olmuştur.

İnebahtı Mağlubiyeti

Kıbrıs'a sefer yapılmasında endişelerini ortaya koyan Sokullu Mehmed Paşa'nın haklılığı ortaya çıkmıştı. Zira Papa V. Pius Hıristiyan âlemini Türklere karşı Haçlı seferine daveti ile Kıbrıs'ın kurtarılmasında ısrar ediyordu. Müttefik donanmasının gerek gecikmesi gerek fırtına yüzünden Kıbrıs'a yaklaşmaması harekâtı engellenmişti. Bunun üzerine Papa ittifakı genişletmek istediysen de başarılı olamadı. Ancak Osmanlı Devleti'ne karşı kurulan ve Kıbrıs'ı kurtarmayı hedefleyen mukaddes ittifaka Toskana, Ceneviz, Savua, Malta, Ferrara ve Parma gibi şehir devletleri de kendi çaplarında katıldılar. Müttefik donanması Sicilya adasında, Messina Limanı'nda toplandı. Donanma kumandanlığına İspanya Kralı Charles Quint'in gayrimeşru oğlu 23 yaşındaki Amiral Don Juan tayin edildi (Mayıs 1571).

Osmanlı donanmasında 230 gemi ile 25.000 asker bulunuyordu. Savaşçı asker ve kürekçi sayısı noksandı. Zira askerin bir kısmı Kıbrıs'ın muhafazasında bırakılmıştı. Ayrıca güvenliği sağlamak üzere adaların arasında dolaşan gemilerde de bir miktar savaşçı ve kürekçi bulunuyordu. Öte yandan Kıbrıs Seferi ile adalar arasındaki seferlere katılan asker yorgun bir vaziyette tekrar sefere gidiyordu. Müttefik donanması ise yeni düzenlenmiş olup taze kuvvetlere sahipti müttefik donanmasında 243 gemi ve 37.000 asker bulunuyordu.

Donanma önce Pertev Paşa'nın emrinde olarak Korgu ve Kefalanya adaları arasında dolaşarak Haçlı donanmasını aradı. Düşman donanmasının yaklaşmakta olduğu haberleri üzerine Pertev Paşa'nın başkanlığında bir savaş meclisi toplanarak durum muhakemesi yapıldı. Mecliste İnebahtı (Lepanto) civarında savaşı savunma şeklinde kabul etmek veya açık denizde kabul etmek şıkları görüşüldü. Savaşçı asker noksanlığı yüzünden İnebahtı Limanı'nda savunma yapmanın uygun olacağı ağırlık kazandı. Mecliste bulunan Kaptan-ı Derya Müezzinzâde Ali Paşa ise düşmana taarruz edilmesini savunmuştu. Büyük denizci Cezayir-i Garp Beylerbeyi Uluç Ali Paşa ise düşmana açık denizde taarruz edilmesini, karaya yakın yerde askerinin savaşı terk edip karaya kaçabileceğini ifade etti.²²

Sonuçta savaş Mora ve Teselya arasındaki İnebahtı²³ Körfezi açıklarında oldu (7 Ekim 1571). Kaptan-ı Derya müezzinzâde Ali Paşa gemisini hatalı olarak Don Juan'ın gemisi üzerine sevketti. Don Juan, Kaptan-ı Derya'nın gemisini fark edince bütün gücünü bu geminin üzerine sevketti. Müezzinzâde ve diğer kaptanlar şehit oldu. Bu hali gören askerin morali bozulup karaya firar etti. Şiddetli deniz savaşı güneşin doğmasıyla başlayıp batıncaya kadar devam etmiştir. Savaşta 200'e yakın Türk gemisi ya battı veya düşman eline geçti. Müttefik donanması da insanca büyük zayıflık olduğundan sefere devam edemedi. İnebahtı mağlubiyeti Osmanlı kaynaklarında Singin (mağlup) donanma harbi olarak da anılır.²⁴

Osmanlı donanmasının asker kaybı 20.000 kişidir. 3.000 asker esir düşmüştür.

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

Müttefiklerin kaybı ise 8000 ölü 21.000 yaralı askerdir. 15 gemi batmış, pek çoğu tahrip olmuştu. Genç Amiral Don Juan yaralanmış, savaşa İspanya'dan katılmış bulunan Don Kişot adlı eserin müellifi Cervantes de sol kolunu kaybetmişti. Savaşta pek çok İspanyol, İtalyan ve Maltalı denizci asilzâde ölmüştür.²⁵

Osmanlı donanmasının sağ cenahını kumanda eden Uluç Ali Paşa, karşısındaki Malta şövalyeleri kaptan gemisini ele geçirmiş ve diğer gemilere de büyük zayıat verdimişti. Kendisine ait 22 parçalık donanmayı da salimen kurtarmıştı. Ali Paşa donanmanın hezimetini haberini Edirne'de bulunan Padişah'a bildirdi. Padişah II. Selim bu habere çok üzölmüş, Uluç Ali Paşa'yı gösterdiği liyakat üzerine Kaptan-ı Derya tayin etmişti.²⁶

Müttefik donanması ise Korfu adasına çekildi. Ali Paşa ise müttefiklerin Anadolu sahillerine saldırma ihtimaline karşı görevlendirildi. Bir müddet sonra Ali Paşa İstanbul'a döndü. II. Selim'in emriyle Uluç lâkabı Kılıç'a tebdil olundu.²⁷

İnebahtı galibiyeti Avrupa'da bayram havası estirmiştir. Ele geçirilen gemiler ve kaptan paşa gemisinin fenerleri, sancakları sahil şehir ve kasabalarında dolaştırılarak halka gösterilmiştir. Papalık donanmasının amirali Marko Antonia Roma'ya muhteşem bir alay ile girmiştir. Amirale 60.000 dukalık mükâfat verilmiştir. Halkın katkısı ile büyük kilisenin tavanına galibiyeti tasvir eden bir resim yapılmıştır. Venedik'te de galibiyeti tasvir eden bir âbide dikilmiştir. Bu hatıralar hâlâ yaşatılmaktadır.²⁸

İnebahtı'da müttefiklerin elde ettiği galibiyet, Avrupalılara Kıbrıs'ın kaybını unutturmuştur. Ayrıca Akdeniz'de yeni bir faaliyet için anlaşamadıklarından ittifak dağılmıştır. Don Juan da askerini terhis etmekten başka çare bulamamıştır. Esasında müttefikler galibiyetin meyvelerini toplayamamışlardır. Ancak imparatorluk vaktiyle Preveze Deniz Savaşı (1538) ile Doğu Akdeniz'de elde ettiği üstünlüğünü yitirmiştir. Nitekim Akdeniz'de Osmanlı denizciliği bundan sonra eski gücüne ulaşamayacaktır. Bunun en önemli sebebi, Osmanlı Devleti'nin çok kıymetli kaptanlarını savaşta kaybetmiş olmasıdır. Burada önemle belirtilmesi gereken bir husus ise, imparatorluğun mükemmel bir teşkilâta ve becerikliliğe sahip olduğudur. Büyük kayıplara uğrayan donanmanın yenisi müteakip yıl 250 parçalık bir donanma tam tekmil olarak Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'nın emrine verilmiş olmasıdır.²⁹ Osmanlı Devleti'nin bir mevsimde meydana getirdiği donanmanın ihtişamından çekinen müttefikler tekrar saldırıya geçemedikleri gibi bir araya da gelemediler. Zaten Venedik ittifaktan ayrılıp Fransa'nın aracılığı ile barış istedi. Bu barış ile vaktiyle sahibi olduğu Kıbrıs'ın Osmanlı Devleti'ne aidiyeti tescil ediliyordu. Bundan başka Venedik'in Kanuni Devri'nden beri vermekte olduğu 300.000 filorilik verginin devamı sağlanıyordu (1573). Venedik'e ait olan Zanta Adası için her yıl Osmanlı hâzinesine ödenen 500 dukalık vergi 15.000 dukaya çıkıyordu. Arnavutluk sahilinde bulunan iki kale Osmanlı Devleti'ne terk ediliyordu.³⁰

Venedik elçisi İnebahtı mağlubiyetinden sonra Osmanlı hükümetinin nabzını tutmak ve barışa razı olup olmadığını öğrenmek maksadıyla Sokullu'yu ziyaret etmişti. Elçinin maksadını sezen Sokullu "biz sizden Kıbrıs'ı alarak kolunuzu kestik; siz ise donanmamızı mağlup ederek sakalımızı tıraş etmiş oldunuz; kesilmiş kol yerine gelmez, lâkin tıraş edilmiş sakal daha gür çıkar" demişti.³¹

Tunus'un Yeniden Fethi

Tunus Kanuni Devrinde Barbaros Hayreddin Paşa tarafından 1534 yılında fethedilmişti.

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

Ancak İspanya Kralı Charles Quint bir yıl sonra Tunus'u geri almak üzere hareket etti. Halkulvad (Goletta) Kalesi düşmanın eline geçmişti. Osmanlı donanmasının ve İspanyolların peş peşe mücadeleleri sonucunda Tunus Osmanlı hakimiyetinden çıkmıştır.

İnebahtı mağlubiyetine rağmen imparatorluk bir yıl sonra güçlü bir donanma ile Doğu Akdeniz'de hakimiyeti tekrar tesis edebildi. Batı Akdeniz'de Tunus İspanyol tehdidi altında bulunuyordu. Kıbrıs'ın fethi ve yeni donanmanın inşası Tunus konusunu tekrar gündeme getirmişti. Zira bölgede Türk-İspanyol rekabeti son haddine varmış; her iki ülke de Tunus'a göz dikmişti. Uluç Ali Paşa Cezayir Beylerbeyliği zamanında Tunus'un diğer yerlerini ele geçirdiği halde Halkulvad karşısında başarılı olamamıştı. Bir müddet sonra Kıbrıs Seferi'ne katılan Ali Paşa, Kaptan-ı Derya olarak Tunus işini tekrar ele aldı. Tunus İnebahtı Seferi'nden sonra Don Juan'ın saldırısına uğramış ve ülke tamamen İspanya'nın eline geçmişti. Hükümdarlık Mevlay Hasan'ın oğullarından İspanyol taraftarı Muhammed'e verilmişti. Hatta bir kale inşası ile 8000 asker de bırakılmıştı.³²

Bu gelişmeler üzerine II. Selim, Tunus işinin bir an önce çözülmesini ferman etti. Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa, yanında kara ordusu serdarı Sinan Paşa olduğu halde Mayıs 1574'te Tunus'a hareket etti. Başta Halkulvad olmak üzere Bastion ve diğer kalelerin fethiyle İspanyollar Tunus'tan uzaklaştırıldı. Tunus bir beylerbeylik haline getirilip, Cezayir ve Trablusgarp eyaletlerinden sonra Batı Akdeniz'de Türk nüfuzu bir parça güçlendirildi.³³

Birkaç yıl içinde Kıbrıs'ın ve Tunus'un fethi İspanyollar ve Venedikliler için pahalıya mal olmuştur. Öte yandan donanmanın denizcilikte uzman Ali Paşa'yı teslim edilmesinde ne kadar isabet olduğu ortaya çıkmıştır.

Pulya Seferi

İnebatlı Savaşı'ndan sonra Venedik ile barışın gerçekleşmesi üzerine Akdeniz'de rakip olarak Papalık ile İspanya kalmıştı. Bu sırada Güney İtalya ile Sicilya adasından ibaret bulunan Sicilya Teyn (Çiçilya) Krallığı'na İspanya hakimdi. Bu yüzden Sicilya Teyn üzerine bir deniz seferi planlandı. Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa 208 kadırga ile yola çıktı. Ordu serdarı olarak Piyale Paşa tayin olundu. Önce Avlonya sahillerine giden Osmanlı donanması, sonra Güney İtalya'da Pulya sahillerine yöneldi. Messina Boğazı'na kadar sahillere akınlar düzenlendi. Mevsimin geçmesi ile Osmanlı donanması bölgeden ayrıldı.³⁴

Bu seferin maksadı Osmanlı donanmasının karşısına çıkmaya cesaret edemeyen müttefik donması ile Papalık ve İspanya'ya göz dağı vermektir.

Fas'ta Osmanlı Nüfuzu

İspanya Batı Akdeniz'de eski itibarını kaybedince Fas hükümdar ailesi Osmanlı Devleti'nin dostluğunu tercih etti. Vaktiyle Kılıç Ali Paşa'ya sığınıp Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş olan Ebu Mervan Abdülmelik'in Fas hükümdarı olması kararlaştırıldı. Osmanlı hükümeti Abdülmelik'i bir donanma ile Cezayir-i Garp Beylerbeyi Ramazan Paşa'ya gönderip yardım emretti. Ramazan Paşa 15.000 kişilik ordusuyla kalabalık Mevlay Muhammed Mütevekkil'in ordusunu ve sahildeki kaleleri vermek zorunda kaldığı İspanyol kuvvetlerini mağlup etti. Abdülmelik Fas'ta hükümdar ilan edildi. Ancak Mevlây Muhammed mağlup ordusu ile Marakeş'e oradan sahile ulaşıp Portekiz kralından yardım istedi. Böylece başta Papalık olmak üzere Fransa ve İspanya dikkatlerini Fas'a yönelttiler.³⁵

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

Bazı Önemli Olaylar

Sultan II. Selim Devri'nde meydana gelen önemli olayları burada zikretmekte yarar vardır. Bu olaylardan ilki 19 Eylül 1569'da İstanbul'da meydana gelen büyük yangındır. 1509 Depremi'nden sonra meskenlerde ahşap inşaatın tercih edilmesinden dolayı, yangın bir türlü söndürülememiştir. Yedi gün yedi gece süren yangında binlerce ev yanmıştır. Bu yangında çok değerli yazma eserler de yanıp kül olmuştur. İstanbul'da çok büyük bir inşaat faaliyeti başlamış ve sonuçta ülke ekonomisi zarar görmüştür.

İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya Camisi tahvil edildiği zaman bir minare ile bir medrese ilave edilmişti. 1574'te duvarları güçlendirilerek takviye payandaları yapılmıştır. Bu payandaların mimarı Sinan'dır. Ayrıca bir minare daha yapılmıştır. Camisi etrafına sultan türbelerinin yapımına bu devirde başlanmıştır. İlk türbe Mimar Sinan tarafından II. Selim için yapılmış, ancak inşaat padişahın ölümünden iki yıl sonra bitirilebilmiştir.³⁶

Osmanlı tarihinin en değerli tefsir ve fıkıh âlimlerinden olan Ebüssuud Efendi, 23 Ağustos 1574 tarihinde vefat etmiştir. Çorum'un kazası İskilip'te dünyaya gelmiş bulunan Ebüssuud Efendi, meşhur matematik âlimi Ali Kuşçu'nun soyundandır. Eğitimini devrin meşhur âlimlerinden almıştır. Gençliğinde Bayezid'in dikkatini çekmiş ve kendisine yevmiye olarak 30 akçe bağlanmıştır. İlk olarak İnegöl'de sonra da İstanbul'da Davut Paşa Medresesi'nde sonra Mahmud Paşa Medresesi'nde bilahare Gebze'de müderris olarak görev yaptı. 1526'da Bursa'da müderrislik yaptıktan sonra kadılığa terfi etti. 1537'de Rumeli Kazaskeri oldu. 1545'te şeyhülislam tayin olundu. Ebüssuud Efendi'nin kendisinden sonra gelen meşhur birçok âlimin yetişmesinde de önemli katkıları oldu. Ebüssuud Efendi aşırılığa kaçanların karşısında idi. Gelenek ve görenekleri İslami prensiplere uygulayan devlet otoritesine azami önem veren bir şeyhülislamdı. Osmanlı eğitim sisteminde, mülazemet usulünde yenilik gerçekleştirdi. Onun eserleri arasında en önemli eseri Kanunî Sultan Süleyman'a sunduğu İrşadü'l- akl-ı Selim'dir.³⁷

II. Selim Devri'nde inşaatına başlanan İslam âleminin en muhteşem eserlerinden biri olan Mimar Sinan'ın eseri Edirne'deki Selimiye Camii ve külliyesi 1574 yılı içinde tamamlanmıştır. Selimiye'nin dört minaresi olup, her biri üçer şerefelidir. İki minaresinin herbir şerefeye çıkan ayrı merdiveni bulunmaktadır. Hıristiyan âleminde Ayasofya'nın kubbesi gibi bir kubbenin İslam âleminde bulunmadığının iddia edilmesi üzerine; Mimar Sinan Selimiye'nin kubbesini Ayasofya'nın kubbesinden 6 zira (arşın=75,8 cm) daha yüksek, 4 zira daha geniş inşa etmiştir.³⁸

Kanunî Devri'nde Fransızları Avrupa ittifakından ayırmak için bu ülkeye bahşedilen ticari imtiyazlar (son devirde kapitülasyonlar), her padişah zamanında gözden geçirilip tasdiki esas kabul edilmişti (1536). Ancak Sultan II. Selim zamanında bu imtiyazlara daimilik kazandırılmıştır (1569).³⁹ Padişah bu yüzden tenkide uğramıştır. Bu arada Ceneviz, Sicilya ve Ankona gemilerinin Türk sularında Fransız bayrağı altında dolaşabilecekleri kabul edilmiştir.

II. Selim'in tahta çıkışından sonra şehzâde mücadelelerini önler ümidiyle, şehzâdelerin sancağa çıkarılma usulünde değişiklik yapılmıştır. Buna göre sadece büyük şehzâdeye sancak verilmeye başlanmıştır. Bu suretle büyük şehzâde Murad'ın 1562'den beri bulunduğu Manisa Sancağı veliahd- şehzâde sancağı haline getirilmiştir.⁴⁰

II. Selim'in Vefatı ve Şahsiyeti

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

II. Selim yakalandığı humma illetinden kurtulamayarak 15 Aralık 1574'te vefat etti. Oğlu Şehzâde Murad'ın tahta cülusundan sonra Ayasofya Camii avlusundaki türbesine defnedildi. Öldüğü zaman 50 yaşında idi. İstanbul'da vefat eden ilk Osmanlı padişahıdır. Sarışın, elâ gözlü ve orta boylu olan II. Selim gençliğinde bir ara içki kullanmıştır. Ava meraklı olup devlet işlerini genel olarak Sokullu'ya terk etmiştir. Hiçbir sefere katılmadığı için, askerinin başında sefere gitmek geleneğini terk eden padişah olarak da hatırlanır.

II. Selim ilim ve sanat erbabını himaye etmiş, devrinde Sami, Hatemi, Fıraki, Ferdi, Nigarî ve Nihanî gibi âlim, şair, ressam ve mûsikişinaslar yetişmiştir. Kendisi de şairdir. Selimi mahlası ile şiirler yazmıştır. Âlimlere hürmet ederdi.

II. Selim hayır işlerine de büyük önem vermiştir. Selimiye Camii ile Ayasofya için yaptırdıkları dışında Mekke'de su yollarının tamiri, Mescid-i Haram'ın mermer kubbeler ile tezyini, Lefkoşe'deki Selimiye Camii, Aziz Efendi Tekkesi onun hayratıdır.

III. Murad (1574-1595)

II. Selim'in Nurbanu Sultan'dan doğma oğludur. 1546'da Manisa'da dünyaya geldi. 1562 yılında Manisa sancakbeyliğine tayin edilen Şehzâde Murad padişah oluncaya kadar burada kaldı. Babasının ölüm haberini Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'dan alır almaz İstanbul'a geldi. 22 Aralık 1574'de tahta cülus etti. III. Murad 4 yıl kadar büyükbabası Kanunî Devri'nde, daha sonra da II. Selim Devri'nde Manisa'da idarecilik yaptığı için tecrübeli idi. Bu tarz yetişen son şehzâde olmuştur. Cülustan sonra Fatih Kanunnâmesi'nde öngörülen Nizam-ı âlem için kardeş katli uygulanarak beş şehzâde ortadan kaldırılmıştır. III. Murad'ın cülusu üzerine Venedik, Lehitsan, Ragusa, Avusturya ve İran elçileri tebrike gelip hediyeler takdim ettiler. İran Şahı Tahmasp cülus tebriki için Tokmak Sultan'ı göndermiştir.⁴¹

Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa padişahın kardeşi İsmihan Sultan ile evli olduğu için kendisini güçlü hissediyordu. Sokullu'nun Valide Nurbanu Sultan ile de arası iyi idi. Ancak idarede kadın nüfuzu da ağırlık kazanmaya başlamıştı. Bazı devlet işlerine müdahale oluyor; Sokullu büyük bir dirayetle bunları göğüslüyordu. Öte yandan Padişah'ın karısı ve Şehzâde Mehmed'in annesi Venedikli Safiye Sultan da nüfuzunu kullanmaya başlamıştı. Safiye Sultan ile Padişah'ın validesi Nurbanu Sultan arasında cülustan itibaren ciddi bir geçimsizlik başlamıştı. İki kadın arasındaki rekabet devlet işlerini etkiliyordu. Bu yüzden Sokullu gün geçtikçe artan bu rekabetten rahatsız idi. Bazı saray mensuplarıyla musahipler de taraf tutarak işleri daha da karmaşık bir hale getirmişlerdi.⁴² Bir müddet sonra devlet düzeni bozulmuş içinden çıkılmaz bir hale gelmişti. Padişah ise devlet işlerine karşı ilgisizdi. Ülke idaresini Sokullu'nun maharetli ellerine terk etmişti. Manisa'da uzun yıllar edindiği tecrübelerinden yararlanacak yerde günlerini hoş geçirmekle meşguldü.

Sadrazam Sokullu'nun Lehistan tahtı için gayretlerinden yukarıda söz etmiştik. Bunun sonucu Nisan 1576'da alınabildi ve Erdel Voyvodası Stefan Bathory tahta çıktı. Yeni Lehistan Kralı, Osmanlı taraftarı bir politika takip ederek Erdel, Macaristan ve Lehistan'da Habsburg etkinliğini önledi. Kırım ile iş birliği yaparak Rus Çarı IV. İvan'ın Lehistan'daki ilerlemesini durdurdu.

Osmanlı Devleti'nin Kafkas Siyaseti ve Osmanlı-İran Savaşları

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

II. Murad Devri'nde Osmanlı-İran mücadeleleri yıllarca sürmüştür. Devlet'in İran'ın yayılma siyasetine engel olma gayretleri uzun zaman aldığı gibi meşakkatli ve pahalı savaşlar her iki tarafta da büyük zararlar meydana getirmiştir. Osmanlı hükümetinin İran'la mevcut barışı koruma gayretlerine rağmen, İran'dan geçen ticari kervanların yağmalanması, hudut tecavüzleri ve en önemlisi bu ülkenin Anadolu halkı üzerindeki tahrikleri havayı gerginleştirmişti. Esasında İran'da iç karışıklıklar da devam etmekteydi. 1576'da Şah ilan edilen II. Şah İsmail, müptela olduğu esrardan dolayı 1578'de ölmüş ve İran'da taht kavgası başlamıştı. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti gerekli tedbirleri almakta gecikmedi. Lala Mustafa Paşa Gürcistan üzerinden Şirvan'ın fethine memur edildi (1578). Bu sırada hudut beylerinin Hoy, Urmiye ve Selemas gibi şehirleri ele geçirdikleri haberleri İstanbul'da büyük bir memnuniyet uyandırdı. Lala Mustafa Paşa ise Çıldır gölü civarında bir İran ordusu ile karşılaştı. Osmanlı ordusunun zaferiyle sonuçlanan Çıldır Savaşı ile Gürcistan kapıları açılmış oluyordu. Osmanlı ordusu Şirvan hududuna ulaşmışken; Tebriz Valisi Türkmen Emir Han'ın kuvvetlerinin baskınına uğradı. Kür nehri civarındaki Koyun Geçiti mevkiinde Osmanlı ordusu galip geldi. Buradan Şirvan içlerine ilerleyen Lala Mustafa Paşa, bölgenin şehirlerini birer birer ele geçirdi. Özdemiroğlu Osman Paşa bölgede muhafız olarak bırakıldı. Bölgenin bazı emirleri Lala Mustafa Paşa'ya gelerek Osmanlı hizmetine girdiler. Mustafa Paşa bundan sonra Erzurum'a gelerek kışı burada geçirdi.

Burada iken daha önce İran ordusu tarafından tahrip edilen Kars Kalesi'ni tamir ettirdi. İran Doğu Anadolu üzerindeki emellerinden bir türlü vazgeçmiyordu. Nitekim Kars'a yeni bir İran taarruzu oldu. Akabinde Osmanlı ordusunu oyalayıp zaman kazanmak için barış teklifinde bulundu. Osmanlı hükümeti bu teklife inanmadığı için hazırlığa girişti. Kars'taki tahribatın intikamını almak üzere Osmanlı ordusu Revan üzerine yürüdü. Şehir yağma ve tahrip edildi. Bu sırada bir İran ordusu Tiflis üzerine yürümüş ve Kale'yi muhasara etmişti.⁴³ Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa Tiflis'i kurtarmakla görevlendirildi. İran ordusu geri çekildi. Bunun üzerine Sokullu-zade Hasan Paşa Tiflis Kalesi'ni asker ve zahire ile takviye etti.⁴⁴

İran'ın Israrlı Tavrı

İran'ın ısrarlı taarruzları savaşa daha da yoğunluk kazandırmıştı. Osmanlı Devleti uzak mesafeye ordu sevk etmek ve orduyu bölgede kışlatmak zorunda idi. Bu yüzden savaş Osmanlı ekonomisi için yıkım olmaya başlamıştı. Öte yandan İran'da Safevi gücünün temelini oluşturan Kızılbaş Türkmenler ile orduda yer alan çeşitli Kafkas milletinden insanlar Osmanlılara karşı savaşıyorlardı. İran'ın kuzey komşusu olan Özbekler İran nüfuzunun Kafkaslar'da yayılmasından endişe duyarak Osmanlı Devletine müracaatta bulunmuştu. Keza Osmanlı ulema sınıfı da Kafkaslar'da Safevi idaresindeki Sünni Müslümanları desteklemek için yoğun bir askeri harekât arzu ediyordu. Her zaman temkinli hareket eden Sadrazam Sokullu ise, İran ile büyük bir savaşa girişmeyi arzu etmiyordu. Onun endişesi ise başta Avusturya olmak üzere diğerlerinin fırsat kollamakta olduklarıydı.⁴⁵

Endişe ve tereddütler ortada iken Safevilerin Şirvan'ı geri almak üzere harekete geçtikleri haberi geldi. Nitekim, Şirvan'ın eski valisi Aras Han Şemahı üzerine yürürken, Karabağ hakimi İmam-Kulu Han da Ereş'i muhasara etti. Buranın muhafızı Kaytas Paşa mağlup oldu. Ereş ve Şirvan şehirleri yağma ve tahrip edilirken Sünni Müslümanlar kılıçtan geçirildi. Böylece Osmanlı ulemasının haklılığı ortaya çıkıyordu. Aras Han Şemahı'yı muhasara ederken Kırım kuvvetlerinin yetişmesi üzerine Osmanlı kuvvetleri galip geldi. Fakat İran'ın ısrarı devam ediyordu. Çok geçmeden İran veliahtı Hamza Mirza ile Vezir

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

Mirza Selman kalabalık bir ordu ile yetişip Şemahı'yı şiddetle muhasara ettiler. Kırım kuvvetlerinin başında bulunan Kalgay Âdil Giray mağlup olup esir düştüğü için muhasara altındaki Özdemiroğlu Osman Paşa'ya yardım edemedi. Osman Paşa Şemahı'yı terk edip Demir- Kapi'ya (Derbent) sığınmak zorunda kaldı. Tam bu sırada Hüsrev Paşa kumandasındaki diğer bir Osmanlı ordusunun Tebriz'e yaklaşması üzerine Vezir Mirza Selman Han geri dönmek zorunda kaldı. Bu sırada Şirvan Valisi Muhammed Halife Demir-Kapi'ya yürümeye karar verdi. Burada Özdemiroğlu Osman Paşa bulunuyordu. Kırım Hanı Mehmed Giray yardıma koştu. Muhammed Halife bunun üzerine Demir-Kapi'yı muhasaradan vazgeçti. İran hükümeti Kırım kuvvetlerinin bölgede önemli rol oynadığını görünce Mehmed Giray ile dostane münasebetler tesisi için uğraştı ise de başarılı olamadı. Bir müddet sonra Osmanlı kuvvetleri Kırım kuvvetleriyle birlikte Şemahı'ya girdiler. Kuzey Azerbaycan bölgesinin fethi gerçekleşti. Mehmed Giray Kırım'a dönmüş, oğlu Gazi Giray'ı bir miktar kuvvetle bırakmıştı. İran kuvvetleri çok geçmeden tekrar taarruza başladılar. Şirvan'a girmeye muvaffak oldular, fakat burada fazla kalamadılar.⁴⁶

Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın 1579'da öldürülmesiyle hamisiz kalan Lala Mustafa Paşa azledildi. Şark serdarlığına Koca Sinan Paşa tayin edildi. Serdar Tiflis'e kadar gidip bazı tedbirler alarak döndü. Bu sırada güya barış isteyen İran, Türkmen İbrahim Han'ı İstanbul'a göndererek yine oyalama siyaseti güdüyordu. Zira daha müzakere zemini hazırlanırken İran hükümetinin Şirvan'a asker sevkettiği haberleri gelmişti. Bu da İran'ın samimiyetsizliğini gösteriyordu. Şirvan'da bulunan Özdemiroğlu Osman Paşa zor durumda kalınca Demir-Kapi'ya çekildi. Bu günlerde Tiflis'e gönderilen iaşenin de İranlılar tarafından yağmalanması, anlaşma zeminini tamamen ortadan kaldırdı. Şirvan'ı elde bulundurmaya azmetmiş bulunan Osmanlı Devleti, Kefe'ye gönderilen kuvvetleri Kefe Beylerbeyi Cafer Paşa kumandasında Demir-Kapi'ya sevk etti. Buna mukabil İmam-Kulu Han 1583 baharında harekete geçti. Osmanlı ordusu, Beş-Tepe mevkiinde İran ordusunu hezimete uğrattı. İki tarafın meşaleler yakarak gece de savaşmalarından dolayı bu savaşa "Meşale Savaşı" denir (11 Mayıs 1583). Özdemiroğlu Osman Paşa'nın bu galibiyeti, İran üzerine yapılan en önemli seferlerden biridir.⁴⁷

Bundan sonra Osman Paşa Şemahı'ya gidip kalesini tamir ve tahkim ettirdi. Surun etrafı su ile çevrilip Amasya Beyi Şâmi Mustafa Bey beylerbeyi tayin edildi. Osmanlı ordusunun bu zaferi devlete büyük itibar kazandırmıştı. Civardaki Gürcü melikleri hediyeleriyle birlikte Türk ordugâhını ziyaret ettiler. Böylece Dağıstan ve Gürcistan'ın güvenliği sağlanmış oluyordu.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin İran ile müteaddit savaşlarında Kırım Hanı Mehmed Giray'ın birtakım bahanelerle emirlere itaat etmediği görülmüştü. Hatta Mehmed Giray "Biz Cengiz soyunuz. Osmanlı'nın bendesi değiliz" gibi sözlerle de âdeta isyankâr tavır takınmıştı. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Mehmed Giray'ın azline karar verdi. Bu işe de Özdemiroğlu Osman Paşa'yı tayin etti. Osman Paşa Demir-Kapi'dan hareketle Kuban üzerinden kış şartlarıyla mücadele ederek Kerç Boğazı'ndan Kefe'ye ulaşmıştır. Mehmed Giray, Osman Paşa'yı tuzağa düşürmek istemiş, başaramayınca Kefe'yi kuşatmıştı. Osman Paşa İstanbul'dan gelen yeni kuvvetler Kırım'a ulaştığı zaman Mehmed Giray'ı bertaraf etmişti. İslâm Giray Kırım tahtına oturtulup deniz yoluyla İstanbul'a dönüldü.⁴⁹

Özdemiroğlu Osman Paşa savaş alanlarında gösterdiği büyük fedakârlıkları dolayısıyla III. Murad'ın gözüne girmişti. Padişah onu sadarete aday olarak düşünmüştü. Aynı zamanda askeri hoş tutması ve idaredeki kabiliyeti de göz önünde bulundurularak Siyavuş Paşa yerine sadarete tayin olundu (Temmuz 1584).

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

Yıllarca süren Osmanlı-İran mücadeleleri zaferle sonuçlanmışsa da, İran'ın yeni saldırılarına fırsat vermemek gerekiyordu. Bölgenin tahkimi, kalelerin askerlerle doldurulması şarttı. Bu yüzden Şark serdarı tayin edilen Ferhad Paşa, Revan Kalesi'ni tahkim ve Van Valisi Cağalazâde Sinan Paşa'yı muhafız tayin etti. Öte yandan İran tecavüzleri 1584-1595 kış aylarında dahi durmuyordu. Bunun üzerine Sadrazam Özdemiroğlu Osman Paşa 1585 Haziranı'nda tekrar Şark seferine tayin ve Tebriz'in fethine memur edildi. Önce Alivar mevkiinde Hamza Mirza emrindeki İran ordusu mağlup edildi. Ancak bir müddet sonra Cağalazâde Sinan Paşa'nın ve peşinden diğer bir Osmanlı ordusunun mağlubiyeti asker arasında bir yılgınlık yarattı. Cağalazâde tekrar serdar tayin edilerek taltif edildi. Tebriz'i elden kaçıran İranlılar burayı tekrar elde etmek için 11 ay muhasara ettiler. Bu uzun kuşatmaya rağmen şehri alamayınca kale önünden çekilip gittiler. Ancak İranlıların tekrar gelecekleri biliniyordu. Tekrar serdar tayin edilen Ferhad Paşa, Tebriz'i daha da güçlendirip, askerle takviye etti. Paşa bundan sonra kışı geçirmek üzere Erzurum'a gitti.⁵⁰

Diğer bölgelerde İran ile mücadeleler devam etmekteydi. Van Beylerbeyi Cafer Paşa, Ordubâd, Merend ve Dizmar bölgelerinde sükûneti temin etti. Diğer taraftan Bağdat ve Şehrizar bölgelerinde de taarruzlar geliştirilerek İran'ın gücünün zayıflatılması planlandı. İran'ın iç işleri ise karışık olup II. Şah İsmail adı ile isyan eden Kalender mağlup edilmişti. Kalender'in mağlubiyeti üzerine İran'ın iç işleri daha da karıştı. Bunun üzerine Bağdat bölgesine önce Süleyman Paşa sonra Cağalazâde Sinan Paşa serdar tayin edildiler.⁵¹

Osmanlı-İran Barışı

Uzun zamandır İran'ın iç durumunun karışık olması ve Osmanlı Devleti'nin teşvikleriyle Özbek kuvvetlerinin fırsat buldukça İran'a taarruzları, bu ülkeyi barış görüşmelerine zorlamıştı. Sonunda Safevi hükümeti Osmanlı Devleti ile bir barış yapmaktan başka çare olmadığını gördü. Velihtın küçük oğlu Haydar Mirza'nın İstanbul'a gönderilmesi görüşmelerin başlamasına zemin hazırladı. Ancak yeni şah Abbas Mirza'nın barış taraftarlarını öldürtmesi üzerine, Osmanlı Devleti harekâta tekrar başlamak zorunda kaldı. Bu harekâta Osmanlı orduları başarılar kazanarak Gori'yi fethetti. Buna rağmen İran ısrarla direniyordu. Önemli bir merkez olan Gori Kalesi süratle tamir ve ilaveleriyle yeniden inşa edildi. Ayrıca Gori merkez olmak üzere bir eyalet teşkilâtı kuruldu. Beylerbeyliğine Gürcü beylerinden Varazaoğlu Mahmud Han tayin edildi (1587).⁵²

Bu suretle Gürcistan kısmen itaat altına alınmış oluyordu. Ertesi yıl Ferhad Paşa Gence'yi fethetti. Bu durumda Şah Abbas barış yolunu açmaktan başka bir çarenin olmadığını gördü. Sonunda Şah Haydar Mirza'yı kıymetli hediyelerle İstanbul'a göndererek anlaşma zemini hazırladı. Esasen Osmanlı Devleti de savaşa son vermenin gerektiğine inanmaktaydı. Zira yıllardır süren mücadele hazinede darlık meydana getirdiği gibi, fethedilen ülkeler ve şehirler de hazineye mali külfet getiriyordu. Diğer taraftan asker arasında dahi hoşnutsuzluk baş göstermişti.⁵³

Osmanlı Devleti geçerli sebepleri göz önünde bulundurarak barışa razı oldu. 21 Mart 1590'da İran ile imzalanan İstanbul Antlaşması'na göre fethedilen topraklar ve şehirler Osmanlı Devleti'nde kalacak. Bu cümleden olarak Tebriz ile Azerbaycan'ın Tebriz mıntıkası, Karabağ, Gence, Kars, Tiflis, Şehrizar, Nihavend ve Luristan Osmanlılarda kaldı. Ayrıca şimdiye kadar İran'dan talep edilmemiş bir husus ise, İslâm ileri gelenleri için çirkin sözler sarf edilmemesidir. İran uleması tarafından ilk üç İslâm halifesi Ebu Bekir, Ömer, Osman ile Peygamberin zevcesi Ayşe hakkında söylenen ve halka da telkin edilen

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

bu çirkin sözlerin İran'da yasaklanacağına dair Şah Abbas teminat veriyordu. Öte yandan İran Türkiye'ye müteveccih Şii propagandasından vazgeçecek ve İran'daki Sünnilere baskı yapılmayacaktı.⁵⁴

İstanbul Antlaşması Osmanlı Devleti'nin İran ile imzaladığı ikinci barış antlaşmasıdır. Osmanlı Devleti Kafkasya ve Azerbaycan'ı ilhak etmekle beraber bazı yeni sıkıntıları da göğüslemek zorunda kalıyordu. İran dahili karışıklıklar ve Özbek tehdidi ortadan kalktıktan sonra savaş ilânı için yeni bir fırsat kollayacaktır. Nitekim Anadolu'daki Celâlî isyanları ile devletin batıda uğraşması İran'ın kolladığı fırsatlar olmuştur.

XV. yüzyıl başlarından beri gelişmesini sürdüren Çarlık Rusya'sı XVI. yüzyılda varlığını hissettirmeye başlamıştı. Bu gelişme, yüzyıl sonlarına doğru toprak ilhaklarıyla müstakbel tehlikeyi işaret ediyordu. Rusya'nın genişlemesi Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekiyor, fakat uzun süren mücadeleler, devletin ciddi tedbirler almasını engelliyordu. Diğer taraftan Osmanlı hükümeti İran seferinin başlamasıyla Sünni Özbek hükümdarı Abdullah Han ile irtibat kurmuş bulunuyordu. Ayrıca Rusların Kafkas bölgesine el atmaları da Özbekleri Osmanlı Devleti'ne yaklaştırmıştı. Hatta 1587'de Özbek ve Nogay elçileri İstanbul'a gelip Rusların Astrahan'a geldiklerini, gelecekte bu tehlikenin daha da artacağını bildirmişlerdir. Kırım da bu tehlike ile karşı karşıya bulunuyordu. İslâm Giray Han 1588'de Moskova üzerine sefere giderken yolda öldü. Seferden sonuç alınamadı. Osmanlı Devleti ise Avusturya ile mücadelenin başlamasıyla kuzey komşusu ile uğraşmaktan vazgeçmek zorunda kaldı.⁵⁵

III. Murad Devri'nde Lübnan'da Dürzi reisleri hükümete karşı bir isyan hareketi başlattılar. Mısır ve Suriye'den gelen vergileri yağmaladılar. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, Mısır Valisi İbrahim Paşa'yı isyanın bastırılması ile görevlendirdi. İbrahim Paşa Ma'noğlu Emin Korkmaz'ı Şam'a çağırttı, gelmeyince üzerine yürüyerek onu mağlup etti (1585). Yerine oğlu ve halefi II. Fahreddin geçirildi. Ancak II. Fahreddin Osmanlı Devleti'ne büyük bir kin besleyerek, müstakil bir Lübnan Devleti kurmayı hayal etmiştir. İleride devletin Avusturya ve İran savaşları ile meşgul olmasından istifade ile faaliyete geçecektir.⁵⁶

Sokullu Mehmed Paşa'nın Şehit Edilmesi

Osmanlı Devleti'ne önemli hizmetlerde bulunmuş olan Sokullu Mehmed Paşa'nın hayatı hakkında bilgi vermek isabetli olacaktır. Sırp asıllı olan Mehmed Paşa, Bosna'da Vişegrad kazasının Rudo nahiyesinin Sokoloviç köyünde bir Osmanlı vatandaşı olarak 1505'te doğmuştur. O bölgede tanınmış bir aileye mensup idi. Babası sonradan Müslüman olup Cemalettin Sinan adını almıştır. Dayısı Taşlıca civarında bir kilisede rahip olan küçük Sokullu bir müddet onun yanında kalmıştı.

Kanunî'nin ilk devirlerinde Sokullu'nun bulunduğu köye uğrayan devşirme yapmakla görevli Yeşilce Mehmed bey, küçük Sokullu'da devlet adamı alâmetlerini gördüğünü ifade ederek ailesini ikna etmiş ve onu teslim almıştı. Sokullu o zaman 15-16 yaşlarında bulunuyordu. Kanunî Edirne'de bulunduğu sırada kafile bölgeden toplanan 40 çocukla buraya ulaşmış ve Padişah da küçük Sokullu'yu görüp beğenmişti.

Bunun üzerine Kanunî onun Edirne Sarayı'nda tahsil ve terbiyeye başlamasını emretti. Bir müddet burada eğitim gören Sokullu, silsile-i meratibe uygun olarak devlet hizmetinde en küçük rütbeden en büyüğüne kadar devam edecek memuriyete başlamıştır. Nitekim İstanbul'da saraya getirilen Sokullu, Padişah'ın hizmetinde bulunarak ilk görevine başladı.

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

Sonra iç hazinede görevlendirildi. Bilahare rikabdarlık ve çuhadarlık rütbesine yükseldi. Bu görevleri başarı ile geçen Sokullu silahdârlık gibi itibarlı bir göreve tayin edildi. Sık sık huzura kabul ediliyordu.⁵⁷ Bu suretle peşpeşe görevler ifa ederek yükselen Sokullu, 1546'da Barbaros Hayreddin Paşa'nın ölümü üzerine sancakbeyliği payesiyle Kaptan-ı deryalığa tayin edildi. O bu sırada 41 yaşında bulunuyordu. Bu görevde iki yıldan fazla kalan Sokullu, Trablusgarp fethine gidip, tersane işlerinde başarılı oldu.⁵⁸

Sokullu Mehmed Paşa, Erdel işleri karıştığı zaman Rumeli beylerbeyliği görevinde bulunuyordu. Önemli görevler ifa edip kaleler fethetti. Sokullu'nun devlet işlerinde siyasi kabiliyet ve istidadı fazla idi. Ancak her işte ve kararda dikkatli ve temkinli idi. Karar alırken uzun uzun düşünür, sonucu kestirmeye çalışırdı. Bu yüzden icraatı daima isabetli olmuştur. İmparatorluğun gelişip inkişaf etmesinde Sokullu'nun önemli rolü olmuştur. Bu icraatı içinde yukarıda da ifade edildiği gibi; Osmanlı Devleti'nin Asya Müslüman devletleriyle irtibat kurması, Sumatra'daki Açe hükümdarının Portekizlilere karşı yardım taleplerine asker, top, tüfek ve diğer harp levazımâtının gönderilmesi zikredilebilir. Diğer taraftan Ejderhan ve Kazan Devletleriyle temas kurulması ve Don, Volga nehirlerinin birleştirilmesi teşebbüsü hesaba katılmalıdır. Sadrazam Sokullu, İran'a sefer açılmasına muhalefet etmişti. O askere güvenemediğini, masrafların artacağını, reâyânın vergiden ezileceğini ifade ederek Kanunî Devri'nde çekilen eziyetleri örnek gösterdi.

Ancak itirazı dikkate alınmadı. Sokullu bu faaliyetlerine mukabil çok da düşman kazanmıştı. Kendisini çekemeyenler Padişah'ı aleyhine kışkırtmışlar, nihayet bir tertiple onun katline sebep olmuşlardır (12 Ekim 1579). Farklı bir rivayete göre, İstanbul'da Ebussuud Efendi'nin fetvası ile İstanbul'da idam edilen bir şeyhin müridinin bu cinayeti intikam almak gayesiyle işlediğidir. İran seferinde bulunan orduda Sokullu'nun şehadeti haberi duyulunca askerinin tamamı gözyaşı dökmüştür. Bütün devlet erkânı onun için teessüre kapılmıştır. Sokullu tarihe meraklı idi. Her gece hazinedarı Hasan Ağa'ya Tevarih-i âl-i Osman okuturdu. Ölümünden bir gece önce Hasan Ağa kitaptan I. Murad'ın Kosova'da düşman askeri tarafından şehit edilmesini okuyunca: Sokullu ağlayarak kendisine böyle bir şehitlik istemiştir.⁵⁹ Sokullu devlet hizmetinde iken herhangi bir kusur veya hata ile itham edilmemiştir. Sokullu'nun ölümü ile Osmanlı çok değerli bir sadrazamını kaybetmiştir. Modern tarihçiler Osmanlı İmparatorluğunun yükselme devrini onun ölüm tarihi ile sonuçlandırmaktadırlar. Sokullu'nun sadrazamlığı sırasında Avrupa devletleriyle ilişkiler geliştirilmiştir. Münasebetler daima dengeli ve kararlı yürütülmüştür. Tarihçiler onun ölümü ile Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısında önemli değişiklik olduğu şeklinde bir yorum getirmişlerdir. Bu yorum XVII. asra damgasını vuran "adem-i merkezîyetçilik" şeklindedir.⁶⁰

Osmanlı-İngiliz Ticari Münasebetlerinin Başlaması

Halkının refahını daima ön planda tutan Avrupa devletleri, bunun ancak ticaret ile gerçekleşebileceğini çoktan kavramış bulunuyordu. Coğrafi keşiflerin henüz yeni yeni başladığı bu devirlerde ticaret yapabilecek dünya, Akdeniz havzası idi. Bu havzanın en önemli pazarı ise Osmanlı limanları görülüyordu. Venedik ve Cenevizli tüccarlar, zaten Akdeniz havzası ile Karadeniz havzasındaki limanları eski çağlardan beri ticari alan olarak kullanagelmışlerdi. Hatta bu havzalarda ticaret kolonileri kurdukları da bilinmektedir. Bu yüzden gemicilikte de önemli merhaleler kat etmişlerdi. Keza Bizans da Latinler tabir edilen Avrupalı tüccarların tek taraflı pazarı haline gelmişti. Galata'yı kendilerine ticari üs tayin eden Latin tüccarlar, Bizans'ı yıllarca sömürerek ekonomisini imha ettiler. Osmanlı Beyliği zamanında Çelebi Mehmed, Venediklilere ticari imtiyaz tanıdı. Fatih İstanbul'un fethinden sonra bu ülkeye Osmanlı limanlarında ticaret yapma imtiyazı verdi. Ekonomisi

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

düzcün olan Osmanlı Devleti bu ölkeler için cazip ve güvenli bir pazar idi.⁶¹ Daha uzak yerlerde ve deniz aşırı topraklarda Pazar açmak çok külfetli idi. Bu yüzden Osmanlı limanları Avrupalı tüccarlar için cazibesini daima korudu. Genel olarak tek taraflı ticaret diğer Avrupalı tüccarların da iştihasını kabarttı. Böylece denizcilik ve gemi inşa teknolojisi yetişti. Daha uzak yerlere gitme hevesleri kamçlandı. Ticari rekabet daha iyiyi üretmeyi teşvik etti. Daha iyiyi üretmek daha çok kazanç demektir. Daha çok kazanç şahısların ve sonra şehirlerin zenginleşmesini sağlıyordu. Bu hayat standartlarının yükselmesi demektir. Böylece Avrupa burjuvazisi meydana geliyor, bilimsel araştırmalar artıyordu. İşte zengin Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı tüccarlara bahşettiği bu imtiyazlar, ölkenin değerli madenleri kaybetmesine sebep oluyordu. Bu kayıplar yüzyıllar sonra İmparatorluğun yıkılması ve kapitölasyonların gündeme gelmesiyle sonuçlandı.

III. Murat Devri'ne kadar Osmanlı limanlarında hatta iç pazarlarda ticaret yapma imtiyazı Venedik ve Fransa'ya verilmiş bulunuyordu.⁶² İngilizler ise Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethi ile bölgeden uzaklaştırılan Venediklilerin yerini almağa başladılar. 1579-1580'den sonra İngiliz ticaret gemileri artık Doğu Akdeniz'de seyrediyordu.⁶³ III. Murad 1579 yılında 3 İngiliz tüccarına Osmanlı topraklarında ticaret yapma imtiyazını tanıdı. Bu suretle, Londra'da Osmanlı Devleti'nde ticaret yapma hevesi uyandı. Kraliçe I. Elizabeth, Sultan Murad'a gönderdiği mektubunda 3 İngiliz'e verilen imtiyazın diğer İngiliz tüccarlarına da teşmilini talep ediyordu. Buna karşılık Türk tüccarlarının da İngiltere'de ticaret yapabileceği bildiriliyordu. Nihayet İngiliz William Harborne Mayıs 1580'de İngiliz tüccarlarının Türkiye'de serbest ticaret yapmalarını kabul eden ilk ahitnameyi aldı. 12 İngiliz'e ticari imtiyaz verilmişti. Bu hak 7 yıllığına verilmiş olup, tüccarlar yıllık 500 İngiliz lirası vergi vermeğe mecbur tutulmuşlardı. İngilizler 1592'de "Levant Company" adlı bir şirket kurarak ticaretlerini istikrarlı bir yola soktular.⁶⁴

Kuzey Afrika'da Osmanlı Hakimiyeti

III. Murad Devri'nde Osmanlı hakimiyetinin Kuzey Afrika'nın özellikle batısında geliştiği görölmektedir. Bu gelişmenin daha da içerilere nüfuz ettiği anlaşılmaktadır. Fas'ta İspanyolların himayesini benimsemiş bulunan Sadiye şeriflerinden Mevlay Abdullah, 1574'te ölünce halefleri İspanyol idaresine yüz çevirdiler. Akabinde Osmanlı Devleti'nin himayesine girdiler. Osmanlı taraftarı Abdölmelik'in hükümdarlığı gerçekleşti. Ancak başta Papalık olmak üzere Fransa ve İspanya Fas ile ilgilenmeye başladılar. Aralarında bir ittifak yapıp kuvvetlerini birleştirdiler. Bir müddet sonra Portekiz ittifaka dahil oldu. Müttefikler Portekiz Kralı Don Sebastian'ın kumandasında Tanca yakınlarında Afrika sahillerine çıktılar.

Burada Abdölmelik'in tahtta rakibi Mevlay Muhammed Mütevekkil'in kuvvetlerini de alan Don Sebastian, Vadi's-Sebil (Kasrü'l-Kebir, Alkazar) mevkiinde büyük bir hezimete uğradı (1578). Don Sebastian Abdölmelik'in elinden kaçarken Mütevekkil ile birlikte nehirde boğuldular. Portekiz kuvvetlerinden pek azı sahile ulaşabildi. Bu savaşta Osmanlı kuvvetleri Abdölmelik'e yardım etmişlerdi. Genç Portekiz Kralı Don Sebastian vâris bırakmadan öldüğü için İspanya Kralı II. Philip Portekiz Krallığı'na da getirildi. Bir müddet sonra Abdölmelik ölünce oğlu Ahmed el-Mansur'un hükümdarlığı Osmanlı Devleti tarafından tanındı. Yeni hükümdar İstanbul'a bir elçilik heyeti göndererek tabiliğini bildirmiştir.⁶⁵

Osmanlı-Bornu Münasebetleri

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

Yakın zamana kadar Osmanlı devlet adamlarının Afrika içleri ile ilgilendikleri ve siyasi ilişkiler kurdukları hakkında bilgiler mevcut değildi. Fakat son yıllarda yapılan araştırmalarla Orta Afrika'da bulunan Bornu Sultanlığı ile siyasi ve ticari ilişkilerin kurulduğu ortaya çıkmıştır. Bu ilişkilerde Trablusgarb eyaletine bağlı Fizan sancağı önemli rol oynamıştır. Zira burası Orta Afrika'ya en yakın Osmanlı toprağıdır. Bornu Devleti'nin en zengin devri İdris Alavma'nın (1570-1602) hükümdarlığı zamanıdır. 1551'de Sinan Paşa ve Turgut Reis tarafından fethedilen Trablusgarp, bir Osmanlı eyaleti olarak düzenlendikten sonra Osmanlı-Bornu ticari ilişkileri arttı. Bornu Sultanı İdris Alavma hacca gittiği zaman, burada Türklerin elindeki ateşli silâhları görüp kendi ordusunu da böyle silâhlarla techiz etmeyi plânladı. Bornu hükümdarı Osmanlı Devleti'nden silâh ile birlikte uzman da getirtti. Bornu sultanları Trablusgarp'a yerleşmiş bulunan Türklerle iyi geçindiler. Türk belgelerinde Bornu sultanları "Bornu Hâkimi", halkı da "Karalar taifesi" olarak anılmaktadır.⁶⁶

Bornu hükümdarı Melik İdris 1574 yılında beş kişilik bir elçilik heyetini İstanbul'a gönderdi. Heyet Osmanlı Devleti'nden hac farızasını îfâ etmek üzere yollara düşen hacıların emniyetinin sağlanmasını talep ediyordu. Ayrıca tüccarların da yol emniyeti Osmanlı Devleti'nden isteniyordu. Bornu Elçisi Elhac Yusuf 1579'da İstanbul'dan ayrıldı. III. Murad, Bornu Hükümdarı Melik İdris'e iki mektup gönderdi. Bu mektuplarda hac ve ticaret yollarının güvenliğinin tamamen sağlandığı ve her türlü tedbirin alındığı ifade edilmişti. Ayrıca Melik İdris'ten idaresi altındaki ülkeleri koruması, halkı adaletle yönetmesi ve Osmanlılara bağlı hudut kumandanları ile geçinmesi istenmekte idi. Bundan sonra da Osmanlı-Bornu ilişkileri devam etmiştir.⁶⁷

Osmanlı-Avusturya Savaşları

1565 yılında imzalanan 8 yıllık muahede III. Murad'ın cülusu ile tasdik edilmişti. Bu muahede Avusturya'da İmparator Maximilien'in yerine tahta çıkan II. Rodolphe zamanında (1577) tekrar yenilenmişti. Buna rağmen Bosna ve Macaristan sınırında toplanmış bulunan "Uskok" denilen haydutların tecavüzlerinden, bölgede Türk halkı şikayetçi olmakta idi. Osmanlı hudut kuvvetleri zaman zaman bunları tedip maksadıyla sınırı aşmaktaydı. Bölgede görevli Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa Avusturya'nın Hırvatistan topraklarına akınlar yapmış Hrastoviçe, Gora ve Bihke'yi ele geçirip Petrina bölgesinde bir de kale inşa etmişti. Hatta Avusturyalı kumandan Nadasdy'yi mağlup ederek aldığı diğer esir ve ganimetlerle İstanbul'a göndermişti. Öte yandan İstanbul'da Avusturya elçisi, Telli Hasan Paşa'nın azli veya başka bir yere nakli için padişahı tazyik etmekteydi.⁶⁸ Avusturya bir taraftan da sefer hazırlığı yapmakta idi. Bunun üzerine Sadrazam Siyavuş Paşa Rumeli Beylerbeyi Kirli Hasan Paşa'yı Telli Hasan Paşa'ya yardıma memur etti. Kirli Hasan Paşa da yardım haberi üzerine askeri önemi bulunan Siska'yı (Sissek) muhasara etti. Fakat bu sırada sadarete yapılan değişiklik ve Koca Sinan Paşa'nın yardımı iptal etmesi üzerine Telli Hasan Paşa mağlup ve perişan bir şekilde geri çekildi. Askerin önemli bir kısmı ile birlikte kendisi de hayatını kaybetti.

Hükümet merkezinde büyük bir teessüre sebep olan bu hezimet üzerine Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın kararı ile Avusturya'ya karşı savaş ilan edildi. Sinan Paşa'nın savaş ilânında ısrar etmesinin bazı sebepleri vardı; O, İran cephesini olumlu bir sonuca bağlamış bulunan Ferhad Paşa'yı kıskanıyor ve kendisi de böyle bir sonuca ulaşmak istiyordu.⁶⁹

Halbuki Sinan Paşa Erdel, Eflak ve Boğdan beylerinin İmparator II. Rudolf ile gizlice anlaştıklarının bilmiyordu. Ordu Belgrad'a ulaştığı zaman, Avusturya tecavüzlerinde üs olarak kullanılan Pespirim ve Palota kaleleri fethedildi. Ancak bundan sonra sipahi ve

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

yeniçeriler kışın yaklaşmasını bahane ederek Sinan Paşa'yı Belgrad'a çekilmeye mecbur edip "terakki" talebinde bulundular. Böylece kapıkulu arasında disiplinsizlik başlamıştı.⁷⁰

Osmanlı ordusunun kışlağa çekilmesini fırsat bilen Avusturyalılar Neograd ile birlikte bazı kaleleri zapt ettiler. Bu arada muhasara edilen Hatvan ve Estergon Kaleleri iyi müdafaa edildiği için düşmana teslim olmadı. Baharın gelmesiyle sefere devam eden Koca Sinan Paşa Tata ile Samartin (St. Martin) ve nihayet 60 günlük bir muhasaradan sonra Yanık'ı fethetme muvaffak oldu. Bu kaleleri müdafilere terk eden sadrazam Belgrad'a çekildi.⁷¹

Avrupa'da Mukaddes İttifak ve Eflak, Boğdan ve Erdel

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin Eflak, Boğdan (Memleketeyn) ve Erdel'deki (Transilvanya) nüfuzu eskiye nazaran daha güçlenmişti. Devlet bölgeyi daha ciddi denetliyordu. Ancak bazı hatalar da yapıldığı vaki idi. Zira Sadrazam Sinan Paşa resmi haraç miktarını artırmış; hatta her voyvoda değişikliğinde devlet erkânına ödenmesi gereken para da yükseltilmişti. Haliyle bu haraç Hıristiyan reâyâ üzerinde malî külfete sebep olmuştu. Nüfusun büyük ekseriyetinin Hıristiyanlardan oluşması dolayısıyla bundan rahatsızlık duyanlar da artmıştı. Öte yandan dış telkinler ve istiklâl vaadleri yüzünden Hıristiyan halk Osmanlı idaresine karşı husumet beslemeye başlamıştı.

Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne karşı artan hasmane tavırları sevk ve idare edenlerin başında Papa VIII. Clément bulunuyordu. Clément Türkler aleyhine çalışacak büyük bir Hıristiyan birliği vücuda getirmek üzere Avrupa'da çalışmalara başladı. Hedefi Avrupa'da bir Mukaddes İttifak meydana getirip güçleri birleştirmektir.

Mukaddes İttifak için çalışanların biri de İmparator II. Rudolf idi. Mevcut şartlar Avrupa'daki düşmanlığa kolayca bir zemin hazırlamıştı. Böylece Mukaddes İttifak, Haçlı seferlerinden ciddi bir sonuç alamayan Hıristiyan âlemini yeni uyanışa sevk etmek isteyen Papa VIII. Clément tarafından kuruldu. Gayesi Türkleri en azından Avrupa'dan atmak idi. Müslüman devletleri dahi kendi safına çekmek isteyen Papa VIII. Clément Hindistan'a kadar elçi göndermişti. Bu arada Eflak ve Boğdan voyvodalarına da gizlice elçiler gönderen Papa, Osmanlı devlet adamlarının rüşvet taleplerinden bıkip usanmış bulunan bura beylerini Mukaddes İttifak'a kolayca dahil etmişti.⁷² Bu beyler İmparator II. Rudolf'u metbu tanıdılar. Bu gizli tavır alma hareketi Osmanlı Devleti için büyük bir kayıp idi. Papa'dan ve II. Rudolf'tan destek sağlayan Eflak ve Boğdan beyleri gayelerine ulaşmak için isyan edip Türkleri katliama başladılar. Yergöği'de yaptıkları katliamda 4000 Türk'ü şehit ettiler. Tuna'yı aşip Rusçuk'ta binlerce Türkü öldürüp İbrail ve Silistre şehirlerini yaktılar. Avusturya ile savaş hali devam ettiği için devlet o cepheden bir miktar asker ayırıp asilerin üzerine gönderdi.⁷³

Bazı önemli Olaylar

Sultan III. Murad Devri'nde meydana gelen önemli olayları burada zikretmekte yarar vardır. 1583 yılında vefat eden Feridun Ahmed Bey, özellikle Münşeâtü's-selâtin adlı eseriyle tanınan müellif ve devlet adamıdır. Kâtip olarak Sokullu Mehmed Paşa'nın hizmetinde bulundu. Kanunî'nin Nahçıvan seferine katıldı. Sokullu'nun sadaretinde Divân-ı Hümayûn kâtibi oldu. Aynı zamanda sır katibi olarak devlet işlerini yakından takip etti. Zigetvar seferine katıldı ve Dergâh-ı âli müteferrikalığına yükseldi.

1570'te reisülküttap tayin olundu. Sonra nişancı oldu. III. Murat tahta geçtikten sonra

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

Sokullu vasıtasıyla yıllardır üzerinde çalıştığı Münşeâtü's-selâtin adlı eserini padişaha takdim etti. Bir müddet Köstendil ve Semendire sancakbeyliklerinde bulundu. Tekrar nişancı oldu. Ayşe Hanım ile evlenerek saraya damat oldu. 1583'te öldü. Feridun Ahmed Bey edip olduğu kadar şâir ve hattattır. Şiirleri şâir Baki'nin hayranlığını kazanmıştır. Hattatlığı da takdir toplamıştır. Feridun Ahmet Bey'in şöhretini sağlayan Osmanlı tarihi üzerine çalışanların çok kullandığı meşhur eseri Münşeâtü's-selâtin'dir. Eser Osman Bey'den III. Murad'a kadar gelen hükümdar mektuplarının sûretlerini ihtiva eder. Eser 2 cilt olarak iki kez basılmıştır. Müellifin diğer bir tarihi eseri Nüzhetü'l-esrârî'l-ahbar der sefer-i Sigetvar, Kanuni'nin son seferi olan Zigetvar seferinin tarihçesidir. Feridun Ahmed birçok hayri eseri bırakmıştır.⁷⁴

Osmanlı tarihinin en muhteşem sünnet düğünü, III. Murad'ın oğlu ve veliahdı şehzâde Mehmed için düzenlenmiştir. Osmanlı düğünleri (sünnet veya evlilik) zenginlik ve ihtişamın göstergesi idi. Günlerce sürerdi. Bu muhteşem düğünlere İstanbul halkı katıldığı gibi yabancı devlet temsilcileri de davet edilirdi. Tabiatıyla onlar da zengin hediyelerle (pişkeş) düğün masraflarına katkıda bulunurdu. Burada bahsedeceğim düğün 29 Mayıs-24 Temmuz 1582 tarihleri arasında tam 57 gün sürmüştür. Sünnet olan şehzade 16 yaşında idi. Dördüncü vezir Cerrah Mehmet Paşa tarafından sünnet edildi. Padişah bu yüzden Cerrah Mehmed Paşa'ya on bin altınla som altından bir leğen-ibrik, 30 top kumaş ve birkaç hilat hediye etmiştir. Şehzadenin annesi Safiye Sultan da Paşa'ya üç bin altın göndermiştir. Bu bilgiler Vakayiname'lerde veya düğünler hakkında özel olarak hazırlanmış bulunan Surnâme denilen eserlerde görülmektedir. Düğünlerde halka yemek ikram edildiği gibi; imparatorluğun her köşesinden İstanbul'a gelmiş çeşitli sanatkârlar hünerlerini ortaya koyarlardı.⁷⁵

Burada önemle belirtilmesi gereken bir husus, yeniçeri ocağına Kanun hilâfına asker yazımına başlanmış olması keyfiyettir. Söylendiğine göre düğünde çeşitli gösteriler yapan hüner sahiplerine, ne istedikleri sorulunca, onlar da ocağa kaydolmayı arzu ettiklerini bildirmişler. Ocak ağası ve ileri gelenlerin şiddetli itirazlarına rağmen padişah Yeniçeri Kanunnamesi'ni hiçe sayarak hüner erbabının ocağa kaydedilmesini emretmiştir. III. Murat bu uygunsuz tavrı ile kendisini kanunun üzerinde görmeye başlamıştı. Hatta yeniçeri ağası Ferhad Ağa durumu ocak zabıtları ile görüşüp; itirazını "böyle olursa ocağımıza ecnebi ve bîgâne duhul eder. Ocakta carî olan kanun ve kaide elden gider, Devlet-i aliyeye bunun zararı vardır" şeklinde belirtti ise de padişaha dinletememiştir.⁷⁶ Ferhad Ağa görevinden ayrılmış; yerine geçen Yusuf Ağa padişahın emri üzerine bu uygunsuz kimseleri ocağa kaydetmiştir. 1360'lı yıllarda kurulan Yeniçeri Ocağı, Osmanlı askerî sistemi içinde en önemli birimdir. İmparatorluğa büyük hizmetler yapmıştı. Şimdiye kadar devşirme sûretiyle gelen gençler yetiştirilip ocağa kaydedilirken, bu farklı uygulama da başlatılmıştı. Bu tarihten sonra yeniçeri miktarında önemli artışlar olmuş; sonuçta ulufe ödemelerinde hazineye açıklar meydana gelmiştir. Bu uygulama ocağın bozulma sebeplerinden birini teşkil etmektedir. Böylece imparatorluğun askerî düzeni Koçi Bey'in de ifade ettiği gibi olumsuz yönde etkilenmiştir.⁷⁷

Mimar Sinan Kayseri'ye bağlı Ağırnas köyünde 1490'da doğmuş olup 8/9 Nisan 1588'de vefat etmiştir. Devşirme usulünün Anadolu'ya da teşmili üzerine 1512'de 22 yaşında iken ailesinden alınıp İstanbul'a getirilmiştir. Sinan'ın mimarlık kabiliyet ve istidadı daha devşirildiği an anlaşılmıştı. Bunun üzerine acemilik günlerini inşaat işleriyle geçirmiştir. Yeniçeri olduktan sonra Çaldıran, Merc-ı Dâbık, Ridaniye ve Mohaç meydan savaşlarıyla Rodos ve Belgrad fetihlerinde ve İrakeyn seferinde bulunmuştur. Seferler sırasında bulunduğu şehirlerde bir mimar gözüyle tetkikler yapardı. Ancak bunları hiçbir zaman taklit

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

etmemiştir. Sadece eserlerden ilham alır, Türk mimari kültürü içinde olgunlaştırırdı.⁷⁸ Sinan bu seferlerde atlı sekban, acemioğlanlar yayabaşılığı sonra zenberekçibaşılığı ve haseki olarak görevler aldı. Hasekilik görevi ile Korfu, Pulya ve Kara-Boğdan seferlerinde bulundu. 1538'de Reis-i Mimarân-ı Dergâh-ı âli rütbesi ile mükâfatlandırıldı. Kara-Boğdan seferinde Prut nehri üzerinde 13 günde bir köprü kurarak Kanunî'nin takdirini kazandı. Seferlerde genel olarak bu görevleri yerine getiriyordu. Sinan 1539'da mimarbaşı tayin edildi. Onun imparatorluğun her tarafında birçok eseri vardır. Bu eserlerin tam listesi, Sinan'ın Şâir Mustafa Çelebi'ye dikte ettirdiği Tezkiretü'l-Bünyân adlı eserde bulunmaktadır.

Mimar Sinan'ın sanatında en mükemmele ulaştığı kubbe mimarisidir. Büyük Selçuklular ile başlayan Türk Kubbe mimarisi beş asırda gelişme devresi geçirdi. Sinan çağında en parlak devrini yaşadı. Sinan 1563'te ser-mimâran ve mühendisân-ı devran olarak anılmaya başlanmıştır.⁷⁹ İtalyan Rönesans mimarisinin en büyük hedefi olan merkezi büyük kubbeyi yerleştirme problemini Mimar Sinan tam bir başarı ile gerçekleştirmiştir. Sinan Mimarbaşı tayin edildikten sonra 3 büyük eser meydana getirmiştir. O bu 3 eseri tevazu ile şöyle sınıflandırmıştır: Çıraklık eseri İstanbul Şehzade Camii, kalfalık eseri Süleymaniye Camii, ustalık eseri Selimiye camii. Selimiye, imparatorluğun en mükemmel mimari eseridir. 31,50 metrelik kubbesi ve sekizgen biçimindeki gövdenin etrafını çeviren ince görünümlü minareleri ile cami, zarafet ve ihtişam âbidesidir. İnşaata 1569'da başlanmış 1574'te tamamlanmıştır.⁸⁰

Sinan'ın eserleri büyük bir yekun tutmaktadır. Onun bu eserleri şöyle sınıflandırılabilir: Câmiler, mescidler, medreseler, darükkurrallar, türbeler, imaretler, dârüşşifalar, su yolları, kemerler, köprüler, kervansaraylar, saraylar, mahzenler, hamamlar.⁸¹

II. Murad'ın Vefatı ve Şahsiyeti

Osmanlı-Avusturya Savaşı'nın ciddileştiği bu sırada padişah vefat etti (16/17 Ocak 1595). 49 yaşında bulunuyordu. Vefatından 20 gün kadar evvel soğuk algınlığından muzdarip olduğu biliniyordu. Haber gizli tutulmuş Divân-ı Hümayun'da devlet işleri yürütülmeye devam edilmiştir. Valide Nur Banu Sultan Manisa'da bulunan Şehzade Mehmed'e haber gönderip gelmesini temin etmiştir. III. Mehmed'in cülus merasimi yapıldıktan sonra babası II. Selim'in türbesinin bahçesinde defnedilmiştir.

II. Murad zayıf iradeli ve devlet işlerinden anlamayan bir hükümdardı. Sokullu Mehmed Paşa'nın öldürülüş tarihine (1579) kadar işler iyi gitmişti. III. Murad harem hayatına fazla düşkün olup İstanbul dışına hiç çıkmamıştır. Hatta son senelerinde saraydan dışarı dahi adımını atmamıştı. Şiire çok düşküdü. Türk, Arap ve Fars dillerinde Muradî mahlası ile şiirler yazıp dîvânlar tertip etmişti. III. Murad aynı zamanda hüsn-i hatt sahibi olup nesih ve talik yazılar yazardı. Gelibolulu Mustafa Ali Menakıb-ı Hünerveran adlı eserini III. Murad adına kaleme almıştır.⁸²

II. Murad hayır işlerine önem vermiştir. Cülusundan sonra babası zamanında başlanılmış bulunan Harem-i Şerif duvarlarının mermerden yapılması işini tamamlamıştır. Ayrıca Mekke'de başka hayır tesisleri yaptırdığı gibi Medine'de de bir medrese, mektep ve zaviye vücuda getirmiştir. Manisa'daki Muradiye Külliyesi ise onun daha şehzadelğinde başladığı hayır işidir.⁸³

Zirveden Dönüş Üzerine Kısa Bir Yorum

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

Osmanlı İmparatorluğu hiç şüphesiz tarih sahnesinde yaşamış büyük devletler arasında sayılmalıdır. Hak ve adalet üzerine kurulmuş olan bu imparatorluk, vatandaşları arasında din ve ırk ayrılıklarına izin vermemiş herkesi gerçek vatandaşı olarak benimsemiş bir ülke idi. Fetihlerde takip ettiği hoş görülü siyaset (istimalet)⁸⁴ sayesinde Hıristiyan reaya tarafından da kolayca benimsenmişti. Osmanlı Devleti toprakları genişleyerek, nüfusu artarak ve zenginleşerek, XVI. yüzyıla ulaştığı zaman genel olarak güvenli ve güçlü bir İmparatorluk da olmuştu.

XVI. yüzyıl başlarında İmparatorluk olgunluk çağına girmiş bulunuyordu. Bu yüzyılda da yayılmaya devam etmekle beraber gelişmesini tamamlamış, temellerine oturmuş bir devlet manzarası arz ediyordu. Modern tarih bilimine yeni görüşler getiren Fernand Braudel, Türklerin Küçük Asya'dan sonra Balkanlar'daki yavaş ve emin adımlarla ilerleyişini, yerli halkın fazla bir direnişinin olmayışına, hak ve adalete dayanan bir idarenin gelişine bağlamaktadır. Braudel Anonim bir eserden (1528) şunu nakletmektedir:

“Ülke emniyetli ve haydutluk ve eşkıyalık hareketlerinden masum... imparatorun haydutlara ve eşkıyaya müsamahası yok”.⁸⁵

Halkın hayat standardı ise genel olarak normal görünüyordu. İmparatorluk halkı sulh ve sükun içinde yaşıyordu. Nitekim bu fikirleri teyit edecek çağdaş ifadeler dikkat çekicidir. 1525'te İstanbul'da bulunan Venedik Balyosu Piero Bragadin, Venedik'te bulunan oğluna yazdığı mektupta şöyle demektedir:

“Tanrının bütün nimetleriyle bezenmiş, buradan daha müreffeh bir ülke tanımıyorum. Harp ve sulhün idare edildiği yer burasıdır. Altın bakımından zengin, halk refah içinde, donanması kuvvetli ve muti insanların bulunduğu ülke...”⁸⁶

XVI. yüzyılın başlarına ait olan bu düşünceleri ortaya koyduktan sonra, yüzyılın ortalarına ait bazı görüşlere yer vermek yararlı olacaktır. Modern devir tarihçilerinden Bernard Lewis imparatorluk hakkındaki fikirlerini şöyle ifade etmektedir:

“Osmanlı İmparatorluğu XVI. yüzyılın ortalarında kuvvet ve ihtişamının zirvesine ulaşmıştı... Fakat onun çöküşü bu ihtişamlı devrede başlamış bulunuyordu.”⁸⁷

Bu zengin devir devam ederken daha asrın ilk yarısında kötülük tohumları atılmış bulunuyordu. Bu yukarıdaki fikirleri teyit etmektedir. Bunun en açık örneğini Kanunî'nin sadrazam Lütfi Paşa'nın teşhislerinde görmekteyiz:

“Bu hakir mansıb-ı vezarete geldiğimde ahval-i Divân-ı âli-şânı ekser süfeha ve mechulü'n-neseb bazı müştekinin ellerinde hayli perişan bulmuş idim.”⁸⁸

XVI. yüzyıl imparatorluğun zengin bir devri olmakla beraber, çağdaş ve modern görüşlere göre onun zenginliğinin yerinde saydığı veya gerilediği anlaşılmaktadır. Şu halde hadiseleri Kanunî Devri'nde aramak isabetli olacaktır. Ancak burada önemle belirtilmesi gereken bir husus, meşhur tarihçi, sosyolog ve filozof İbn Haldun'un (ölümü 1406) nazariyesinin göz önünde bulundurulmasıdır. Bilindiği gibi bu nazariye “devletlerin de insan ömrü gibi ömürleri olabileceği, devletlerin de doğup gelişip bir ikbal devri yaşadktan sonra tedricen duraklama ve gerileme sürecinin başlayacağı ve belki de son bulacağı” hakkındadır.⁸⁹ Şu halde Osmanlı tarihinin zirveden dönüş dönemini bu nazariyenin ışığında tetkik etmek gerekir. Burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Yukarıda da ifade edildiği gibi 1536'da

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

Fransızlara verilen ticari imtiyazlar hiç şüphesiz zamanla imparatorluğun yararına çalışmıştır. Ancak bu ticaret tek taraflı olduğu için zararlı olmuştur. Çünkü Türk tüccarları gemilerine binip Fransa'ya mal satmaya gitmediler. Akabinde İngilizlere de aynı ticari imtiyazlar tanınınca zarar büyümeye başlamıştır. Aslında bu imtiyazlar takip eden yıllarda diğer tüccar Avrupa devletlerine de bağışlanmıştır. Böylece Osmanlı pazarlarında Avrupa mamulü eşyalar satılır olmuştur.

Kanuni Devri'nde Şehzade Bayezid isyanından sonra yeniçerilerin Anadolu şehirlerine gönderilmeleri yanlış ve hatalı uygulamalarından biri olmuştur. Bu yüzden Anadolu halkının huzuru kaçmıştır. Öte yandan bu hatalı tasarruf haliyle yeniçeri miktarının artmasına, bu da hazinede para darlığına sebep olmuştur. Burada Kanunî Devri'nde çok sefer yapılmış olmasına da göz atmak gerekir. Seferler Osmanlı maliyesine zarar vermekteydi. Hele Kanunî'nin bizzat katıldığı 13 sefer, hazinede daha da büyük tahribat yapmıştı. Osmanlı seferleri yayılma, menfaat sağlama, sömürme gayesiyle yapılmadığı için her sefer hazineye önemli bir yük bindiriyordu. Nitekim II. Selim tahta çıktığı zaman boş bir hazine, sağlıksız bir ekonomi teslim almıştı. Hiç şüphesiz bu örnekler daha da artırılabilir.

Bazı çağdaş müellifler, imparatorluğun ihtişamını devam ettirememesinin sebeplerini III. Murad Devri'nde göstermektedirler. Halbuki yukarıdaki görüşlerden anlaşılacağı üzere aksaklıklar Kanuni Devri'nde başlamıştır.

Ancak III. Murad Devri'nde de uzun süren savaşların ekonomiye zarar verdiği muhakkaktır. Sokullu'dan sonra gelen sadrazamların ülkeyi iyi idare edememeleri zarar vermiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, padişahın yeniçeri ocağına yersiz müdahaleleri, muntazam işleyen bir kurumun bozulma sürecine girmesine sebep olmuştur. Mansıpların ehline değil de kim daha çok rüşvet verirse ona tevcihi hemen hemen bu devirde başlamıştı. Böylece kanun ve kaide zedelenmiş ve sonra da telâfisi mümkün olamamıştır. Öte yandan sık sık yapılan tevcihleri halk üzerindeki ekonomik baskıyı artırıyordu. Bu da halkın İstanbul hükümetine karşı güvenini sarsmaktaydı. Nitekim bu güvensizlik akçenin değerinin düşmesine sebep olmuştu. Her ne kadar bu düşüşün önüne geçmek üzere emirler yağdırıldı ise de düşüş önlenememiştir. Artık mağşus akçe (değeri düşük akçe) devri başlamış oluyordu.⁹⁰

Bunun sonucunda, her üç ayda bir Kapıkulu'na ödenmesi gereken ulufenin temininde zorluklar başlamıştı. Osmanlı tarihinde ilk defa Divana gelen sipahiler Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın başını istediler. Sonuçta onun öldürülmesine sebep oldular. Diğer taraftan reâyâ devletin kendilerine biçtiği ağır vergileri ödeyemeyince "çift-bozan" olup, yerini yurdunu terk etmeye (Celâ-yi Vatan)⁹¹ başladı. Sonuçta insanların bir kısmı şehir ve kasabalara sığınmaya bir kısmı da Celâliilere katıldı. Böylece Anadolu büyük Celâli karışıklıklarının içine düştü.⁹²

II. Mehmed (1595-1603)

II. Murad'ın Safiye Sultan'dan (Venedikli Bafo) doğma oğlu olup, babasının şehzâdeliğinde Manisa'da 1566'da dünyaya gelmiştir. Şehzâdeliğinde devrin tanınmış âlimlerinden sayılan Cafer Efendi, Haydar Efendi ve Pir Mehmet Azmi Efendi'den tahsil ve terbiye alarak yetişti. Ayrıca babasında da büyük alaka ve ihtimam görerek tahta çıkabilecek tek aday olma üstünlüğünü de kullanmıştır.

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

Nitekim onun dillere destan sünnet düğünü yukarıda da ifade edildiği gibi azamet ve ihtişam bakımından Osmanlı tarihinde önemli bir yer işgal eder. III. Murad oğlunun sünnet düğününe devlet yönetiminin üst kademelerinde görev almış bulunan İstanbul ve taşradaki zevatı davet ettiği gibi Mekke şerifi, Kırım hanı, Türkistan ve Hindistan hükümdarlarını da çağırmıştı. Hatta Avusturya İmparatoru II. Rudolf ile Venedik dükü dahi davet edilmişlerdi. Sünnet düğünü Sultan Ahmet Meydanı'nda Haziran-Temmuz 1582'de 50 yük akçe harcayarak yapılmıştır. Düğünde devrin en meşhur eğlence ve gösteri ustaları bütün maharetlerini ortaya koyarak davetlilere hoşça vakit geçirtmişlerdi.⁹³ Şehzâde Mehmed bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra Manisa Sancağına giderek cülusuna kadar buradaki görevini sürdürdü.

Şehzâde Mehmed babasının vefat haberini alır almaz İstanbul'a gelmiş, 27 Ocak 1595'te biat işi tamamlanarak tahta cülus etmiştir. III. Murad'ın cenaze merasimi tamamlandıktan sonra 19 kardeşini idam ettiren III. Mehmed, Fatih'in ihdas ettiği Kanunnâme-i Al-i Osman'da ifade edilen "Nizam-ı alem için kardeş katline cevaz veren" maddeyi tereddütsüz uygulamıştır.⁹⁴ Bazıları ana kucağından alınarak hayatlarına son verilen bu şehzâdeler devletin bölünmez bütünlüğünün kurbanları olmuşlardır. Şehzâde cenazeleri İstanbul halkının feryat ve figanları arasında, bir gün önce toprağa verilen babalarının ayak ucuna defnedildiler. Bunlardan 4 şehzâdenin yetişkin oldukları bilinir. III. Mehmed böylece saltanatının emniyeti için kardeş katli işini çığırından çıkarmış oldu. Ancak saltanatın tehlikeye sokabilecek bir durumla karşılaşmamak için, başka bir çıkar yolunun olmadığını da ifade etmek gerekir.

III. Mehmed bundan sonra Kapıkulunun Mutat cülus bahşışı ve terakkilerini verdirterek askeri memnun etmiştir. Bu sırada hazinenin durumunun pek iyi olmadığı ancak ödemelerde çok zorluk çekilmediği bilinmektedir. III. Mehmed Devri'nde sikke ayarlaması yapılmış olup bir devalüasyon mahiyetindedir.⁹⁵

Osmanlı Avusturya Savaşlarının Devamı

Bu sırada Belgrad'da kışlaya çekilmiş bulunan Koca Sinan Paşa cephedeki başarısızlıkları yönünden azledildi. Hazine Sinan Paşa'ya vekalet eden ve İstanbul'da önemli görevler ifa etmiş bulunan Reşhad Paşa tayin edildi. Bu tayin Peşhad Paşa'nın ikinci sadareti oluyordu. Ferhad Paşa aynı zamanda Avusturya serdarı da tayin olunmuştu. Bu arada görevinden alınmış bulunan Sinan Paşa, rakibi Ferhad Paşa aleyhinde yoğun bir yıpratma faaliyetine girmişti. Hatta İstanbul'da askeri isyana dahi teşvik etti.

Fakat bunlar büyümeden telafi edildi. Son yıllarda Avusturya savaşlarıyla güç hal ile uğraşılıyor, modern Avusturya ordusu karşısında bir türlü başarılı olunamıyordu. Durum böyle iken imparatorluğun başına yukarıda da görüldüğü gibi isyankâr tavrı takınan Eflak, Boğdan ve Erdel meselesi çıkmıştı. Hele Eflak voyvadası, Mihal'in tecavüzlerine devam ettiği haberi üzerine, Ferhad Paşa ordunun başında sınır boylarında faaliyette idi. Ancak askerin Ferhad Paşa'yı sevmemesi, İstanbul'da da Koca Sinan Paşa'nın aleyhindeki çalışmalarını yoğunlaştırılması üzerine sadareten azledildi.⁹⁶ Yerine Serhaddin durumunu iyi bilen sabık sadrazam Koca Sinan Paşa tayin edildi. Sinan Paşa'nın bu tayini dördüncü oluyordu. Böylece sadareti elde eden Sinan Paşa Eflak üzerine yürüyerek Bükreş ve Tezgovişte'yi fethetti (1595).

Bu başarıya rağmen sonuca ulaşmak mümkün olamadı. Mihal elden kaçırıldı. Eflak'te de otorite tesis edilememişti. Üstelik ordu da mağlup oldu. Başarısızlık sadrazamın gözden

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

düşmesine sebep oldu. Zira askerın Yerköyü'den Rusçuk cihetine doğru Tuna'yı geçmesi sırasında Mihal'in yetişmesi ve köprüyü top ateşi ile yıkması üzerine, askerın bir kısmı karşı tarafta ve nehirde eriyip gitmiştir.⁹⁷ Hatta Osmanlı Devleti'nin meşhur akıncı kuvvetleri karşı tarafta kaldığı için tamamen yok olmuş ve bu hadise ocağın sönmesine sebep olmuştur. Bu köprü faciası, Koca Sinan Paşa'nın basiretsizliğine bağlanmaktadır.⁹⁸

Avusturya cephesindeki Serdar Sinan Paşazâde Mehmed Paşa gerekli tedbirleri alınmadığı için, Prens Mansfeld kumandasındaki müttefik ordusu Estergon ile Vişegrad Kalesini zapt etti. Bu başarısızlıklar da sadrazamın azline sebep oldu. Ancak yerine tayin olunun Lala Mehmed Paşa'nın on gün sonra vefati üzerine Koca Sinan Paşa beşinci defa sadarete getirildi. Sinan Paşa rakiplerinin İstanbul'daki dedikodularından çekindiği için padişahı da sefere götürmeye karar verdi. Onu cediti Sultan Süleyman gibi askerın başında bulunmasının faziletlerini anlatarak ikna etti. Bu konuda Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi de sadrazamı destekliyordu. Bu tavsiye ve temenniler üzerine Sultan III. Mehmed eski geleneği canlandırmaya karar verdi.⁹⁹ Sefer hazırlıkları yapılırken ihtiyar sadrazam Sinan Paşa ölmüş, yerine İbrahim Paşa tayin edilmişti.

Haçova Meydan Savaşı ve Sonrası

Osmanlı tarihinde Eğri seferi veya Haçova Meydan muharebesi diye anılan bu sefere III. Mehmed de katılıyordu. Yeni sadrazam İbrahim Paşa padişahın sefere katılmasına muhalefet etmişti. Yeniçeriler ise Kanuni'den beri hasret kaldıkları padişah ile sefere çıkma niyetlerini belirttiler. Sadrazam kabul etmek zorunda kaldı.

II. Mehmed ordunun başında İstanbul'dan hareketle (Haziran 1596) Edirne, Filibe, Sofya ve Niş tarihiyle Belgrad'a ulaştı. Belgrad'dan hareket eden ordu, Varadin'de Tuna üzerinde kurulan köprüden geçerek Eğri Kalesi'ne yöneldi. Eğri Avusturya'nın Macaristan'daki en önemli kalelerinden olup, stratejik öneme sahipti. Zira bu kale Erdel ile Avusturya'ya arasındaki haberleşme yollarını kontrol altında bulunuyordu.¹⁰⁰

Osmanlı ordusu Eğri önüne ulaştığı zaman teslim teklif edilmiş reddedilince kuşatma başlamıştır. Çok iyi tahkim edilmiş olan kale şiddetli hücumlarla ele geçirilmiş; fakat müdafiler iç kaleye çekilmişlerdir. Buranın da fethi gerçekleşmek üzere iken müdafiler çaresiz kalıp teslim aldılar, böylece 19 gün süre kuşatmadan sonra bu önemli Macar Kalesi Avusturyalıların elinden kurtarılmış oluyordu (Ekim 1595). Fethin ilk Cuma günü geleneklere uyularak şehrin en büyük kilisesi camiye tahvil edildi. Cuma namazı kılınarak III. Mehmet adına hutbe okundu. Bu sırada Hadım Cafer Paşa birkaç bin kişilik ordusuyla Eğri Kalesi'ni kurtarmak üzere gelen Maximilian'ın ordusu ile karşılaşmış mağlup oldu. Bunun üzerine Eğri'de toplanan harp meclisi Maximilian'ın üzerine yürünmesine karar verdi. Bu karar mecliste bulunan Hoca Sadeddin Efendi'nin de teşvik ve tavsiyesiyle alındı. Nihayet ordu Eğri'den Haçova'ya yürüyüp burada düşmanlı karşılaştı. Haçova'da ilk gün ciddi bir sonuç alınmadı. Avusturya topçusunun üstün ateş gücü Türk ordusu üzerinde hissedildi.¹⁰¹

İkinci günü seher vakti başlayan mücadele Avusturya ordusunun top ve tüfek ateşiyle düşman lehine dönmüştü. Hatta düşman askerleri Otağ-ı hümayuna yaklaşmıştı. Hazinenin yerini dahi tespit etmişlerdi. Aç gözlü Avusturya askerlerinin büyük bir kısmının Türk ordugâhında yağmaya başladıkları sırada savaş eri olmayıp da çeşitli hizmetlerde çalışanlar ellerine geçirdikleri âletlerle düşmana saldırdılar. Avusturya askerleri esasında süratle bozgun alametleri belirdi. Bu sırada "kafir kaçtı" zaferleri asker arasında büyük bir

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

manevi coşkunluk meydana getirdi. Derhal toparlanan asker bütün gücü ile düşmana yüklendi. Avusturya ordusu feci bir hezimete uğradı. Kaynaklara göre 50.000 düşman askeri telef oldu. Önemli miktarda silah ve cephâne ele geçirildi (26 Ekim 1596).¹⁰²

Bu, Osmanlı tarihinin zaferle sonuçlanan son büyük meydan savaşıdır. Fakat zaferin nimetlerinden gerektiği gibi istifade edilmemiştir. Padişahın İstanbul'a dönmekte ısrar etmesi bunun başlıca sebebi olmuştur. Eğer Budin'de kışlayıp düşmana gözdağı verilseydi uç boyu kaleleri muhakkak teslim olurdu. Hatta Belgrad'da kışlasına dahi ilkbaharda önemli sonuçlar alınabilecekti.¹⁰³ Halbuki Osmanlı sınır boylarında artık eskisi gibi disiplin yoktu. Avusturyalıların boş kalan serhadde yine harekatta bulunacakları muhakkaktı. Haziran 1597'de genç ve tecrübesiz serdar Satırcı Mehmet Paşa Avusturya cephesine gönderildi. Tahminler doğru çıktı ve biz Avusturya ordusu Yanık Kale'yi muhasara ederken, diğeri de Tata Kalesi'ni almıştı. Osmanlı ordusu Belgrad ve Budin üzerinden Yanık Kale'ye yürüyüp Kale'yi kurtardı. Ordu Vaç Kalesi önlerine geldiği zaman düşman kaleyi terk ile esas orduya irtica etti. Bundan sonra önemli bir hareket yapılmadan ordu Belgrad kışlağına çekildi. Serhad boylasını boş bulup gösterdiği gibi hareket düzenleyen Avusturyalılar Mart 1598'de bir gece ansızın Kale'yi zapt ettiler.

İş bununla da bitmiyordu; asi Erdel voyvodası Sigismond da Tımişvar eyaletlerinde bazı kaleleri alarak Tımişvar Kalesi'ni dahi tehdiye başlamıştı. Kırım Hanı Gazi Giray'ın kuvvetlerinin gelmesi üzerine harekete geçen Satırcı Mehmet Paşa Varat üzerine yürüdü. Muhasara bir aydan fazla düştü. Ancak şiddetli yağmurdan dolayı bir netice alınamadı. Diğer taraftan Budin'in Arşidük Mathian tarafından muhasarası haberi geldi. Aynı zamanda Osmanlı ordusu da Vasat'ı muhasara altına aldı. Fakat her iki taraf bir sonuca ulaşamayınca ve kışın gelmesiyle mahasaralar kaldırıldı. Böylece iki savaş mevsimi boşa harcanmış, üstelik düşmanın derlenip toplanmasına fırsat verilmişti. Bunun üzerine Satırcı Mehmet Paşa azı yerine Sadrazam İbrahim Paşa Serdar tayin edildi. Asker Belgrad'a vardığı zaman Uyvar taraflarına gidilmesine karar verildi. Ordu Ciğerdelen'de iken Avusturya'nın barış teşebbüsleri oldu ise de anlaşma hasıl olmadı. Bunun üzerine ordu bölgede bazı akınlarda bulunarak Belgrad'a döndü. İbrahim Paşa'nın gayretleriyle asker arasında disiplin sağlanmıştı. Irk ve din farkı gözetmeyen sadrazam, reayayı daima himaye ederek bölgede devletin nüfuzunu arttırmıştı. Bundan başka Drava nehri civarında otuz yıldan beri halkı taciz eden haydutları cezalandırarak burada emniyeti sağladı.¹⁰⁴

Kanije Kalesinin Fethi

Sadrazam İbrahim Paşa 1600 yılı baharında tekrar sefere çıkıp Kanije üzerine yürüdü. Bu arada Bobofça kalesi de istirdat edilmişti. Ordu Kanije'yi kırk günden fazla muhasara etti. Kale'nin barut mahzeninin infilakı üzerine müdafiler teslim olmak zorunda kaldılar. Kanije Beylerbeyilik haline getirilip Tiryaki Hasan Paşa'ya verildi. Sadrazam İbrahim Paşa Temmuz 1601'de yeni bir sefere çıkmak üzere iken serhadde öldü. Yerine sadaret kaymakamı bulunan Yemişçi Hasan Paşa tayin olundu. Yeni sadrazam hemen Belgrad'a hareket etti.¹⁰⁵ Ordu daha Belgrad'a ulaşmadan İstalni Belgrad'ı düşman eline geçtiği haberi geldi. Buraya gidildi ise de asker yenik düştü. Tam bu sırada Erdel ve Boğdan'ı da ele geçirerek Romanya'da bir idare kurmayı planlayan ancak vazgeçip Osmanlı merkezine elçi gönderip itaatini bildiren Mihalin Avusturya hükümetinin düzenlediği bir suikasta kurban gittiği haberleri geldi. Böylece Avusturya hükümeti siyasi bir cinayet işlemiş oluyordu. Bu haber üzerine Osmanlı Devleti bölgeye süratle bir ordu sevk edip güvenliği sağladı. Erdel, Eflak, Boğdan'da Osmanlı Devleti'ne bağlı güçlü bir düzen tesis edildi. Sonuçta Avusturya'nın işlediği bir siyasi cinayet Osmanlı Devleti'nin işine yaradı.

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

Avusturya'nın yeni bir taarruz haberi geldi. Arşidük Ferdinand kumandasında bir ordunun Kanije'yi kuşatmakta olduğu, müdafilerin zor durumda bulunduğu öğrenilmiştir.

Kanije Savunması

Türk tarihinde bir kahramanlık nişanesi ve askeri sevk ve idarede bir maharet örneği olan bu savunma Avusturya askerinin hezimetini sonuçlandırmıştır. Tabii bunda Kale Muhafızı Tiryaki Hasan Paşa'nın rolü pek büyük olmuştur. Önce Hasan Paşa düşmanda Kale'de top olmadığı intibasını uyandırmıştır. Halbuki Kale'de 100 kadar top bulunuyordu. Böylece öncü kuvvetleri aldatan Hasan Paşa, esas Avusturya ordusu muhasaraya başladığı vakit şiddetli bir top ateşi ile düşmana büyük telefata vermiştir. Bundan sonra Hasan Paşa sık sık huruç hareketleri yaptırarak düşmanı yıpratmıştır. Bu arada Yanışçı Hasan Paşa'dan yardım istemişse de İstolni Belgrad'ın önünde de düşmanın bulunması iki ateş arasında kalınma ihtimalinin mevcudiyeti yüzünden yardım yapılmamıştır. Tiryaki Hasan Paşa zaman zaman hileli haberlerle düşman ordugâhını yanıltmış ve zamanın geçmesini sağlamıştır. Bu suretle kış mevsiminin gelmesi muhasarayı güçleştirmiş ve hele gazilerin Kale'den yaptıkları huruç hareketiyle düşman ordusu büsbütün perişan olmuştu. Her şeyi bırakıp selameti kaçmakta bulan Arşidük Ferdinand bir ara dönüp gelmişse de canını zor kurtarmıştı (18 Kasım 1601).¹⁰⁶

Bu zaferi müteakip düşman ordugâhından kırk yedi top¹⁰⁷ ve on dört bin İtalyan tüfeği ve daha birçok harp levazimatı Kale'ye taşındı. Haber İstanbul'a ulaşınca büyük bir sevinç yarattı; şenlikler yapıldı. Müdafaada kahramanca çarpışanlar terakilerle taltif edildiler. Padişah III. Mehmed Tiryaki Hasan Paşa'ya ise vezirlik payesi verip üç hil'at, murassa şemşir ve üç müzeyyen at hediye edilmiştir. Sultan III. Mehmed ayrıca gönderdiği şu hatt-ı hümayun ile kahramanları kutlamıştır:

“Sen ki Kanije beylerbeyini ihtiyar kulum ve müdebbir vezirim Hasan Paşa'sın. Ber hürdar olasin, sana vezaret verdim ve seninle mahsus olan kulların ki. ma'nen oğullarımdır, yüzleri ak ola. bundan böyle dahi senin sözüne ram olup her ne hizmet teklif edersen edasına dikkat ve ihtimam üzere olalar. Sana itaat ve inkıyad üzere oldukları benim rıza-yi hümayununa sebeptir. Cümledenizi Hakk te'ala hazretlerine ısmarladım.”¹⁰⁸

Budin Savunması

Düşmanın Kanije Savunması sırasında İstolni Belgrad Kalesi diğer bir Avusturya ordusunun eline geçmişti. Ancak Rumeli Beylerbeyi Lala Mehmed Paşa'nın gayretleriyle Ağustos 1602'de tekrar ele geçirdiler. Bu sırada Erdel işleri karışmış bulunuyordu. Avusturya hakimiyetine karşı gelmiş bulunan ve sonra devlet tarafından Erdel voyvodalığına tayin edilen Mosses Srekely, Yemişçi Hasan Paşa'dan Avusturya'nın tazyikine karşı yardım istemişti. Halbuki Arşidük Mathian kumandasındaki 80 bin kişilik diğer bir ordunun. Budin'i muhasara etme ihtimali vardı. Hasan Paşa Budin beylerbeyi ve kadısının ikazlarına rağmen Erdel'e gitti. Müdafasız kalan peşte düşman eline geçmiş yolda bulunan sadrazama hemen haber uçurulmuştu. Sadrazam geri döndüğü vakit Budin'i muhasara altında olduğunu gördü. Bu sırada Türk ordusu Peşte'yi kuşatırken diğer tarafta Avusturya ordusu da Budin Kuşatması'na başlamıştır (Kasım 1602). Osmanlı ordusunda zahire kıtlığı baş gösterdiği içi Peşte önünden dönülmüştür. Yalnız Budin'deki asker Kale'yi şiddetle savunup, huruç hareketleriyle düşmanı zayıf vermiştir. Hatta eski Budin valilerinden Dev Süleyman Paşa'nın icadı olan ve içleri demir parçalarıyla dolu patlayabilen fıçılar, düşmana doğru yuvarlanarak yağmur mevsimi beklenmiştir. Sürekli

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

yağmur başlayınca Arşidük Mathias kuşatmayı kaldırıp gitmek zorunda kalmıştır. ¹⁰⁹

Yeni serdar Lala Mehmet Paşa, 1603 yılı sefer mevsimi için hareketle Peşte önlerine ulaşmış iken burada hatalı sevk ve idareden mağlup oldu. Hemen akabinde düşmana zayıf verdirilmiş ise de mağlubiyetin telafisi mümkün olamamıştır. Bundan kırım kuvvetlerini yerlerine iade eden Yemişçi Hasan Paşa'nın da vebali olsa gerek. Bundan sonra Osmanlı ordusu mevsim sonuna kadar Budin önlerinde beklemiş, Peşte'nin kurtarılması için ciddi bir hareket yapılamadan Belgrad'a kışlaya dönmüştür. ¹¹⁰

Zorba İsyanı

İstanbul'da meydana gelen bu isyanın en önemli sebebi, Celâli isyanlarından dolayı Anadolu halkının maruz kaldığı zor duruma bir tepkidir. Bu hadise ile Türklerin İstanbul'daki beğenmedikleri idareye karşı öfkeleri su yüzüne çıkarıyordu. Vaktiyle Yemişçi Hasan Paşa'nın şeyhülişlâmlıktan azlettirmiş olduğu Sunullah Efendi bu hadisede önemli rol oynamıştır. Sunullah Efendi çoğunluğu Türk menşeli olan sipahilere güvenerek bu hareketi başlattığı rivayet edilir. Bazı makamlarda değişiklik yapıldığı gibi sipahiler padişah'tan ayak divanı istemişler, Sultan III. Mehmed'de kabul etmişti. Sipahiler divanda "Anadolu Celâliilerden inim inim iniyor; Erzurum eyaleti Köse Sefer Paşa'nın sekbanları ve leventleri elinde Sivas eyaleti Alaca atlu demekle ma'ruf Ahmet Paşa zorbaları hükmünde ve Karaman eyaleti Deli Hasan ve Merzifon ve Kastamonu ve Çankırı sancakları Tavi ve Kara Said zaptında olup Celâliiler dünyayı tuttu" diye şikayette bulundular. ¹¹¹

Serhadde olan Yemişçi Hasan Paşa olayı haber alır-almaz süratle İstanbul'a gelip yeniçeri ocağına iltica etti. Böylece sipahilerle yeniçerilerin arası açılmış, düşmanlık başlamıştır. Şeyhül-İslâm Sunullah Efendi'nin azlini temin eden sadrazam, yeniçeriler sipahiler üzerine tahrik etti. ¹¹² Yeniçeriler sipahileri Kurşunlu Han'da kıstırıp katlettiler. Yemişçi Hasan Paşa bu tehlikeli durumdan kendisini kurtardı ise de bir müddet sonra azl ve katlolundu (Ekim 1603). ¹¹³

Celâli İsyanları Hakkında Bir Özet

XVI. yüzyılın başlarından itibaren Orta Anadolu'da genel olarak İstanbul hükümetine muğber heteredoks zümrelerin ¹¹⁴ çıkardığı isyanlar, tehlikeli bir hal almışken, uzun Kanuni Dönemi'nde küllenmişti. Bu dönemde Bozoklu Celal, Bab Zünnun, Şahkulu ve Kalender Şah tehlikeli Celâli reislerinde idi. Bu hadiseler aksayan idari tedbirler sebebiyle III. Mehmed Devri'nde esas tehlikeli yüzünün gösterdi. Eyaletlerim ehil ellerden çıkmış olması, para ayarının bozulmasıyla iktisadi hayatını zorlaşması ve buna karşılık devletin vergi talepleri halkı zor durumda bırakmaya başlamıştı. Diğer taraftan eşkıyalık ve devlet memurlarının (ehl-i örf) tazyikleriyle halkın toprakla meşgul olmayı terk edip çift-bozan reaya haline gelmesi isyanları körüklemişti. ¹¹⁵

Bu isyanlardan birinin başına bulunan Bozoklu Celâl'den dolayı, devlete karşı asi tavır takınanlara Celâli denmeye başlanmıştır. Ayrıca Kanuni Devri'nin sanatlarına doğru eyaletlere gönderilmeye başlanan yeniçerilerin sonlarına doğru eyaletlere gönderilmeye başlanan yeniçerilerin ve kapıkulu süvarilerinin şehir ve kasabalarda halka eziyet etmeleri, hükümete karşı düşmana duygularının gelişmesini hızlandırdı. Bu geçen zaman içinde tımarlı sipahiler de ihmal ve alakasızlık yüzünden tedricen bozulmaya yüz tutmuştu.

Öte yandan yıllarca süren İran savaşları ile Avusturya savaşları ve bundan dolayı

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

reayadan talep edilen ziyade vergiler halkı bitkin ve çaresiz bırakmıştı. Çağdaş tarihçiler, bu devirde Celâlîliğin artmasında önemli bir sebep olarak da, yukarıda kısmen temas edildiği gibi Cağalazâde Sinan Paşa'nın Haçova Zaferi'nden sonra askeri yoklamasını gösterirler. Bilindiği gibi Cağazâde Haçova Zaferi'nden savaşa askeri geçit resmi yaptırarak firarileri tespit etmiştir. Sonuçta sadrazam tımar ve zeamet sahiplerinden ve ulufeli askerden mevcut olmayan 30.000 kişinin tahsisatını kesmesi, bunları ağır cezalara veya idama mahkum etmesi, firarilerin Anadolu'ya can atmalarına sebep olmuştur.¹¹⁶ İşte bu firariler Anadolu'da isyan halinde olan âsî reislerine iltica ettiler. Asi kalabalıklar binlerle ifade edilir oldu. İsyancıları yıllarca sürdürdü. Kaynaklarda "Celâlî fetreti" olarak adlandırılan bu ayaklanmalar, Anadolu halkının perişanlığına sebep olmuştur.¹¹⁷

Bu devirde en önemli isyan Karayazıcı Abdülhalim'in isyanıdır. Anadolu'da yer yer Celâlî karışıklıkları başladığı zaman Karayazıcı bir devlet görevinde bulunuyordu. Abdülhalim bu görevinden Malatya'ya gelerek il erleri¹¹⁸ teşkilâtının başına ağa tayin olundu. Bundan sonra etrafında çok adam toplandı. Başında bulunduğu bu teşkilât ile Celâlîler üzerine gidecek iken Karayazıcı'nın birden devlete isyan ettiği görülüyor. Muhtemelen bir haksızlığa uğramış olan Karayazıcı'nın etrafına kısa zamanda 20.000 kişi toplandı. Karayazıcı üzerine gönderilen mahalli kuvvetlerin mağlup ederek Anadolu'da şöhret sahibi oldu. Bir müddet sonra Urfa'yı zapt ile adeta hükümdarlığını ilan etti. Şehir ve kasabalardan zorla para (salma) toplamaya kalkıştı. Bu arada Konya'da isyan etmiş olan sabık eşkiya müfettişi Hüseyin Paşa ile birleşti. Hükümet üyesine Vezir Mehmet Paşa'yı gönderdi. Mehmet Paşa Urfa'yı kuşatınca Karayazıcı Sivas taraflarına firar etti. Burada da halka büyük eziyetler yapan asi lideri, Göksun taraflarına kaçtı. Burada da tutunamayan Karayazıcı'nın peşine Sokulluzâde Hasan Paşa düştü. Celâlîler mağlup ve perişan olarak dağıldılar; Karayazıcı Canik dağlarında öldü (1602).¹¹⁹

Yerine geçen kardeşi Deli Hasan, Şahverdi, Yularkıstı ve Tavail adlarındaki eşkiya liderleri ve onların asi güçleri ile birleşerek kuvvetini artırdı. Sonra Tokat'a sığınan Sokulluzâde Hasan Paşa'yı muhasara edip ölümüne sebep oldu.¹²⁰ Deli Hasan'ın isyanı, kendisine Bosna Beylerbeyliği ve kapıkulu süvariliği verilerek söndürülmüştür. Ancak Deli Hasan gittiği yerlerde de zulme devam edince idam edilmiştir.¹²¹ Ancak Celâlî isyanlarının müteakip yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Nitekim Kaşakaş, Tavail ve Yularkıstı gibi Celâlî süvarileri etrafı yağma edip insanları öldürmekten geri durmadılar.

Tebriz'in Elden Çıkışı

İran'da Safevi hânedanından I. Abbas, ülkedeki karışıklıklara son verip, kayıpları telafi etmek üzere faaliyete girişti. Doğuda Herat, Meşhed ve Merve gibi önemli şehirleri alıp gözlerini Batı'ya dikti. Yeni şah, Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak için başta Papalık olmak üzere diğer Avrupa devletlerine elçiler gönderip dosthâne temaslar kurmuştu. Bu arada İran'da yepyeni bir askeri teşkilât tesis eden I. Abbas, ateşli silahları bakımından zayıf olan birlikleri de takviye etti. Osmanlı kapıkulu teşkilâtının bir benzeri de esirlerden istifade edilerek kurulmuştu.¹²² I. Abbas, bütün bu faaliyetler yanında sınır boylarında tahriklerden de geri durmuyordu. Osmanlı Devleti ise batıda Avusturya ile şiddetli mücadele verirken Anadolu'da da mevcudiyetini mahfaza etmeye çalışıyordu. İşte bu durumda sınır beylerinden Gazi Bey, Tebriz Beylerbeyi Zincir-Kıran Ali Bey ile bozacak hadise çıkarmış ve Şah Abbas'a meyletmişti. Bununla da kalmayarak Karnıyarık kalesine sığınmış; devlete karşı asi tavrı takınmıştı. Ali Paşa yanında Erivan ve Nahçıvan kuvvetleri de olduğu halde asinin üzerine yürümüşü. Fırsat kollayan Şah Abbas, Süratle hareket ederek savunmasız kalan Tebriz'i işgal ile halkı katletti (1603). Böylece

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

buradaki 18 yıllık Osmanlı hakimiyeti son bulmuş oldu. Ali Paşa Tebriz'e dönüşünde ani olarak İran ordusunun taarruzuna uğramış ve Sofyan mevkiinde mağlup ve esir olmuştur. Bundan sonra Nahçıvan ve Erivan şehirleri de peş peşe elden çıkmıştır.

Elçilik İlişkilerinin Gelişmesi

Bu devirde Fransa, İngiltere, Lehistan ve Venedik ile dosthâne temaslar kurulmuştur. Keza Hindistan ve Buhara gibi doğu ülkeleri ile de temasa geçilmiş bulunuyordu. Fransız elçisi De Breve, III. Mehmed Devri'nde İstanbul'da bulunup Fransa'yı temsil etmiştir. Bu elçi Eğri seferinde de padişahın refakatinde bulunuyordu. De Breve Kral IV. Henri'nin dahilindeki düşmanlarına karşı mücadelesinde Osmanlı padişahından yardım dahi istemişti. Fransız elçisi ayrıca Osmanlı-Fransız ticaretinin gelişmesinde faaliyet göstermiş, bu ülkeye baharat, pamuk, pamuk ipliği, mazi, zamk, kuru üzüm ve sahtiyanın ihracını temin etmişti.¹²³ Bu devirde İngiltere ile mevcut dostluk ve ticaret münasebetlerine de devam edilmiştir. III. Mehmed'in Eğri seferinde İngiliz elçisi Edward Barton da bulunmuştur. Bu devirde Levant Company'nin menfaatleri korunduğu gibi kraliçe I. Elizabeth'e bir de "dostluk ve iyi niyet" mektubu gönderilmiştir. Elçi Barton'un İstanbul'da ölümü üzerine yerine Henry Lecco gönderilmiş ve münasebetler arttırılmıştır.¹²⁴ Tabiatıyla buradaki ticari münasebetler zamanla Osmanlı Devleti'nin aleyhine tecelli etmiştir.

Osmanlı Ekonomisinin Bozulması Hakkında Bir Özet

XVI. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'ni tehdit eden ekonomik istikrarsızlık, esasında Avrupa'da da hüküm sürmekteydi. Bu devirde Avrupa'da müstemleke ticaretinin ve modern kapitalizmin inkişafı, keşifler sayesinde hız kazanmış, devletler için yeni yeni imkanlar hasıl olmuştu. Bu çalkantılı süreç Avrupa'da dengeleri bozmuştu. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde ve Avrupa'daki nüfus artışları problem olmaya başlamıştı.

Öte yandan Osmanlı maliyesinin karşılaştığı dış etkenlerden biri de Amerikan menşeli gümüşün Avrupa üzerinden imparatorluğa girmesidir. Bu suretle rayiç alt üst olmuş; kalpazanlar türemişti.¹²⁵ Sonuçta enflasyon gündeme gelmiş, halkın satın alma gücü azalmıştı. Anadolu'da köy ve kasaba halkı yerini yurdunu terk edip çiftbozan olmuştu.¹²⁶ II. Selim tahta geçince yüz dirhem gümüşten 420 akçe yerine 450 akçe kesilmeye başlandı. Böylece bir akçenin ihtiva ettiği gümüş miktarı azaldı. Buna rağmen bir Osmanlı altınının yine 60 akçeye tedavül etmesi istendi. Halbuki altının değeri 80-100 akçeye ulaştı. İşte bu uygulamanın yarattığı enflasyonu, eşya ve yiyecek fiyatlarının yükselmesine ve buna bağlı olarak da ihtikar ve karaborsanın gündeme gelmesine sebep oldu.¹²⁷

Osmanlı Devleti'nin en gözde teşkilâtı olan tımarlı sipahi teşkilâtı da kuvvetli bir devlet idaresinin başlıca kaynağı iken, XVI. yüzyılın sonlarına doğru bozulmaya başladı. Halbuki bu sistem, kuruluştan itibaren ülkenin askeri, siyasi, içtimai ve iktisadi bünyesinin gelişip inkişaf etmesinde başlıca amil olmuştur. Tımarlı sipahinin muharip bir askeri sınıf olarak gücünü ve itibarını kaybetmesi, tımarların bu devirde layık olmayan kimselerin ellerine geçmesiyle başladı. Nitekim rüşvet sebebiyle tımar sahiplerinin gelişi güzel azl, nasb ve tebdil edilmeleri ve sancak beyliklerinin kapıkulları arasından yetişmiş ocak mensuplarına verilecek yerde, satılığa çıkarılması, tımarların saray mensupları ile nüfuzlu şahsiyetlerini ellerine geçmesine vesile olmuştu. Esasen Avrupa'daki gelişmeler karşısında tımarlı sipahi Ortaçağ tipi bir teşkilât olarak ortaya çıkıyordu. Bu teşkilâtın zamanla verimden düşmesi kapıkulu ocaklarının mevcudunu arttırma mecburiyetini hasıl etti. Bu da devlet merkezinde büyük bir ihtilal kuvvetinin kümelenmesine sebep oldu. Bu durum, esasında devrini

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

tamamlamış bir teşkilâtın bozulmasını hızlandırmış bulunuyordu. ¹²⁸

Hoca Sadeddin Efendi'nin Vefatı

Tanınmış Şeyhülislâm ve büyük tarihçi Hoca Sadeddin Efendi, 1536-37'de İstanbul'da doğdu. Babası Yavuz Sultan Selim'in nedimelerinden Hasan Can Çelebi'dir. Sadeddin Efendi devrin ileri gelen âlimlerinden dersler okudu. 1556'da İstanbul'da Murad Paşa Medresesi'ne, sonra Bursa Yıldırım Beyazid Medresesine, 1570'te Bursa Sultani Medresesi'ne müderris oldu. 1573'te Manisa'da bulunan Şehzâde III. Murad'a hoca tayin olundu. Sadeddin Efendi'nin "Hoca" lâkabı buradan gelmektedir. III. Murad tahta çıktıktan sonra Hoca Sadeddin Efendi büyük bir itibar kazandı. Devlet yönetiminde etkili kişiler arasında yer aldı. İngiltere ile siyasi ve ticari ilişkilerin gelişmesinde etkili oldu.

Hoca Sadeddin Efendi'nin görevi III. Mehmed Dönemi'nde de devam etti. III. Mehmed'i Avusturya seferine gitmeye teşvik edip, kendisi de sefere katıldı. Yukarıda anlattığı gibi Haçova Zaferi'nin kazanılmasında etkin rol oynadı. Zafer adeta onun taktik ve yönlendirmesiyle kazanıldı.

Hoca Sadeddin Efendi, 1598 yılında şeyhülislâm tayin olundu. Şeyhülislâm olmasına rağmen devlet işlerine müdahaleye devam etti. Ancak onun bu müdahaleleri olumlu sonuçlanıyordu. Hoca, şeyhülislâmlık görevini de lâyıkıyla yapıyordu. Meşhur Osmanlı müellifi ve tarihçi Gelibolu Mustafa Ali'nin Menakıb-ı Hünerveran adlı eserini yazmasını telkin etti. Ayrıca İstanbul'da bir Rasathâne kurması için Takiyuddin'e büyük destek verdi. O da astronomi ile ilgili eserlerini Hoca Sadeddin'e ithaf etmiştir. Hoca Sadeddin Efendi'nin beş oğlu da babaları gibi ilmiye sınıfına girmiştir. Oğullarından ikisi şeyhülislâmlık ve kazaskerlik yapmışlardır. Hayır eserleri vardır.

Hoca Saadeddin Efendi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Yavuz Sultan Selim Devri sonuna (1520) kadar gelen Tacüt-tevarih adlı eseri ile de meşhur olmuştur. Bu eserin yazıldığı tarihten itibaren batı dillerine tercüme yapılmıştır. Eser 2 cilt halinde basılmıştır. Hoca Saadeddin Efendi'nin diğer bir eseri Selimnâmesidir. ¹²⁹

III. Mehmed'in Vefatı ve Şahsiyeti

Tarihlerde "Eğri Fatih" diye de anılan III. Mehmed, 20-21 Aralık 1603 tarihinde vefat etti. Tarihçiler, onun 38 yaşında ani vefatının, bir şeyhin telkinleriyle oğlu Şehzâde Mahmud'u ölüme göndermesinin verdiği üzüntüden kaynaklandığı fikrinde birleşirler.

III. Mahmud, zayıf iradeli olup fazlaca tesir altında kalırdı. Halim selim ve mütereddit mizacından dolayı verdiği emirleri geri alabilirdi.

Annesi Safiye Sultan'ın tesiri altında kalır. Devlet işleri ona göre yürütülürdü, kolayca üzüntüye kapılabilir, yemek içmekten kesilirdi. Celâli isyanları ile İran savaşlarının sürüp gitmesi de onu büyük üzüntülere düşür etmişti. Şehzâdeliğinde devrin büyük âlim ve şairlerinden tahsil gördüğü için iyi bir şairdi. Şiirlerinde "Adli" mahlasını kullanmıştı.

Prof. Dr. Mücteba İLGÜREL

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 9 Sayfa: 643-666

Dipnotlar:

1. Solakzade, Tarih, İstanbul 1297, 590; Lütfi Paşa, Tevarih-i âl-i Osman, İstanbul 1341, s. 316.
2. Şerafettin Turan, Kanuni'ni Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası Ankara 1961, s. 15-17.
3. Selâniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selâniki (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara 1999, s. 42-43.
4. Tarih-i Selâniki, s. 51.
5. Tarih-i Selâniki, 53; M. Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I. " Mad., İslam Ansiklopedisi (İA), C. 11, 148.
6. M. Tayyib Gökbilgin, "Mehmed Paşa, Sokullu, Tavil" mad., İA. C. 7., 595-605.
7. Tarih-i Selâniki, 56-57.
8. J. H. Mordtmann, "Sakız" mad., İA., C. 10, 94-97.
9. Kâtib Çelebi, Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfari'l-Bihar (yay. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1973, 120-122; İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III/1, 6-8; Mücteba İlgürel, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. 10, 384-385; Şerafettin turan, "Piyale Paşa" mad., İA, C. 9, 566-569.
10. Tarih-i Selâniki, 65; İhsan Süreyya Sırma, "Yemen" mad., İA., 376; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 26-28; İhsan Süreyya Sırma, "Yemen'in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devleti'ne Katılması", Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 12, 427-444.
11. Şerafettin Turan "Selim II. " Mad., İA, C. 10, 434-441; Aynı müellif, "Hızır Hayreddin Reis" mad., Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 17, 416-417. Bu konuda tamamıyla bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Osmanlılar Dönemi Yemen Tarihine Ait Arapça Bir Yazma" adlı makalesinde (Tarih Dergisi. Sayı. 32, 167-172) Tarih'i-Yemen Müddet-i Vilâyet-i Hasan Paşa adlı eseri tanıtmaktadır. XVI. Yüzyıl Yemen tarihi hakkında dolaylı bilgi için bk. Salih Üzbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", Tarih Dergisi, sayı 31, 65-146.
12. İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. II., 382-387; Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. I. (trc. Mehmet Harmancı), İstanbul 1982, 245-246.
13. Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşe-i ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü", Belleten, III. /46, 349-402; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III/1, 33-37.
14. Şerafettin Turan, "Selim II. " Mad., İA.
15. Numan Kurtulmuş, "Açe", DİA, C. I, 329-332; Razanlhak Şah, "Açi Padişah Sultan Alâeddin'in Kanuni Sultan Süleyman'a Mektubu", Tarih Araştırmaları Dergisi, c. V/8-9 (1967), 373-409; Safvet, "Bir Osmanlı Filosunun Sumatra Seferi", Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, I. (1329), 604-614, 678-683.
16. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III/1, 32-33; Şerafettin Turan, "Selim II. " Mad., İA.
17. Ahmed Refik, "Sokullu Mehmed Paşa ve Lehistan İntihâbatı", Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası. Nr. 35. M. Tayyib Gökbilgin, "Mehmed Paşa, sokull, Tavil". Mad., İA. C. VII. 595-605.
18. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III/1, 9-11; Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye 246-247; M. Tayyib Gökbilgin, "Mehmed Paşa, Sokullu, Tavil" mad., İA.
19. İsmail Soysal, "Türk-Fransız Diploması münasebetlerinin İlk Devri", Tarih Dergisi, Sayı 3-4, 63-94.
20. Şerafettin Turan, "Piyale Paşa" mad., İA. C. 9.
21. Tarih-i Selaniki, 77-79; Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, 246-247; Kâtib Çelebi, Tuhfetü'l-kibâr fi esfari'l-bihar, 128-136.
22. Tarih-i Selâniki 82-87. Nitekim öyle oldu.
23. Machiel Kiel, "İnebahtı", DİA, C. 22, 285-287.
24. İdris Bostan, "İnebahtı Deniz Savaşı" mad., DİA, C. 22, 287-289; İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, II. 398-414. M. Cavid Baysun, "Lepanto" mad., İA., C, 7, 39-45. Kâtib Çelebi, Tuhfetü'l kibâr esfari'l-bihar (Haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1973, 136-140.

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

25. İdris Bostan, "İnebahtı Deniz Savaşı", Hammer (Devlet-i Osmaniye Tarihi, C. VI., 271) karşılıklı önemli esirler hakkında bilgi vermiştir.
26. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 19-20; Tarih-i Selânikî, 84.
27. Tuhfetü'l-kibâr fi esfari'l bihar, 140-141; Tarih-i Selânikî, 84.
28. Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, 272.
29. Tarih-i Selânikî, 84-86.
30. M. C. Baysun, "Lepanto" mad., İA; Peçuyi, Tarih, I, 498; S. Soucek, "İnebahtı Savaşı (1571) Hakkında Bazı Mülahazalar", Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 4-5, 35-48.
31. Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, 274.
32. İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, II. 168, 169, 175, -179; R. Brunschvig, "Tunus" mad., İA, 75-76.
33. Tarih-i Selânikî, 91-93; Kâtib Çelebi, Tuhfetü'l-Kibar fi esfari'l-bihar, 144-146; Mahmud H. Şakiroğlu, "Halkulvâdi", mad. DİA, c. 15, 375-376.
34. Kâtib Çelebi, Tuhfetü'l-kibâr fi esrâfi'l bihar, 143-144; Tarih-i Selânikî, 93.
35. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 45-47; Mustafa L. Bilge, "Osmanlı-Fas Münasebetleri" mad., DİA, C. 12, 190-192.
36. Semavi Eyice, "Ayasofya", mad., DİA, C. 4, 206-210; Tarih-i Selânikî, 95-96.
37. M. Cavit Baysun, "Ebüssuud Efendi" mad., İA., C. 4, 92-99; Ahmet Akgündüz, "Ebüssuud Efendi" mad., DİA, C. 10, 365-371.
38. Tarih-i Selânikî, 95; Oktay Aslanapa, "Sinan", mad., İA., c. 10, 655-661.
39. Halil İmalak, "Osmanlı Dönemi Kapitülasyonları Karakter ve Mahiyeti", mad., DİA, C. 22, 245-252.
40. Feridun M. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazâsı, Ankara 1989. Çeşitli yerlere bakılabilir.
41. Bekir Kütükoğlu, "Şah Tahmasb'in III. Murad'a Cülus Tebriki", Tarih Dergisi, Sayı 15, 1-24.
42. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, 43-44; Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. I, 248-249.
43. Bekir Kütükoğlu, "Mustafa Paşa, Lala" mad., İA., C. 8, 732-736.
44. M. Tayyip Gökbilgin, "Hasan Paşa, Sokullu-zade" mad., İA., C. 5, 325-329.
45. Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. I, 250-251.
46. Bekir Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, İstanbul 1962, 90-103; Bekir Kütükoğlu, "Murad III" mad., İ. A., 615-625; Tarih-i Selânikî, 118-123.
47. İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. III, 65-67.
48. Bekir Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, 103-128.
49. Tarih-i Selânikî, 143-144.
50. Mehmed İpşirli, "Ferhad Paşa" mad., DİA, C. 12, 383-384; Şerafettin Turan, "Sinan Paşa", İA., C. 10, 670-675.
51. Bekir Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, 169-170; Mücteba İlgürel, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. 10, 375-396.
52. Tarih-i Selânikî, 187-193.
53. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, 62-63.
54. Bekir Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, 193-198; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, 63; Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. I, 253-254.
55. Mücteba İlgürel, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, 396-397.
56. M. Cavid Baysun, "Ma'n" mad., İA., C. 7, 268-272.

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

57. M. Tayyip Gökbilgin, "Mehmed Paşa, Sokullu, Taviil" mad., İA., C. 7, 268-272.
58. Katip Çelebi, Tuhfetü'l-kibâr fi esfari'l-bihar, 88.
59. Tarih-i Selâniki, 124-125; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, 49-54; İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. III, 46-49.
60. Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. I, 252.
61. Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991, 279-281.
62. Feridun M. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989, 67.
63. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III, kısım 2, 224-226; Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. I, 251-252.
64. Muhabat S. Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I, (1580-1838), Ankara 1974, 6-16; Akdes Nimet Kurat, Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi, 1553-1610, Ankara 1953, 182-186.
65. Bekir Kütükoğlu, "Marat III" mad., İA., C. 8, 615-625. Mustafa L. Bilge, "Osmanlı-Fas Münasebetleri," DİA, C. 12, 190-192.
66. Cengiz Orhanlı, "Osmanlı-Bornu Münasebetlerine Ait Belgeler", Tarih Dergisi, Sayı 23, 111-120; G. Yver, "Bornu", mad., İA, C. 2, 718-725.
67. Cengiz Orhanlı, "Osmanlı-Bornu Münasebetlerine Âit Belgeler"; Daut Dursun, "Bornu" mad., DİA, C. 6, 293-295.
68. Tarih'i Selâniki, 339.
69. Şerafettin Turan, "Sinan Paşa, Koca", İA. C. 10, 670-675.
70. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, 70.
71. Bekir Kütükoğlu, "Murad III" mad., İA.
72. İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. III, 137-138.
73. Tarih-i Selânikî, 409, 412; Bekir Kütükoğlu, "Murad III" mad., İA.
74. Abdülkadir Özcan, "Feridun Ahmed Bey" mad., DİA, C. 12, 396-397; Tarih-i Selâniki, türlü yerler.
75. İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. III, 58-60.
76. Koçi Bey Risalesi, 44.
77. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları, C. I, 482.
78. Oktay Aslanapa, "Sinan" mad., İA, C. 10, 655-661.
79. Tarih-i Selâniki, 2.
80. İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. III, 106-107; Tarih-i Selâniki, 90, 95-96, 232.
81. Oktay aslanapa, "Sinan" mad., İA, C. 10, 655-661.
82. Tarih-i Selâniki, s. 425-432.
83. Bekir Kütükoğlu, "Murad III" mad., İ. A.
84. Mücteba İlgürel, "İstimalet", DİA, C. 23, 362-363.
85. Fernand Braudel, The Mediterranean and Mediterranean World in the Age of Philip II, translated by Sian Reynolds, London 1972, C. II, 664-665.
86. Neils Steemsgaard, The Asian Trade Revulation of the Seventeenth Century, Chicago 1974, 74-75.
87. Bernard Lewis, "Ottoman Observers of Ottoman Decline", Islam in History Ideas, Men and Events, London 1973, 201, 202.
88. Lütfi Paşa, Âsafnâme, İstanbul 1326, 8; Mübahat S. Kütükoğlu, "Lütfi Paşa Âsafnâmesi", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul, 1991, 61.

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

89. Tahsin Görgün, "İbn Haldun, Görüşleri", DİA, C. 19, 543-555.
90. Tahsin Görgün, "İbn Haldun, Görüşleri", DİA, C. 19, 543-555.
91. Mücteba İlgürel, "Celâ'yi Vatan", DİA, C. 7, 238-240.
92. Mücteba İlgürel, "Celali İsyacıları", DİA, C. 7, 252-257.
93. Bu sünnet düğünü Osmanlı tarihinde sonuçları bakımından önemli bir hadise olarak kabul edilmektedir. Nitekim bu düğüne şahit olmuş bulunan Selanikli eserinde geniş yer vermiştir. S. 131-136. M. Tayyib Gökbilgin, "Mehmed III. Mad., İA, C. 7. 535-547; Mücteber İlgüsek, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, 403.
94. Burada zikredilen Kanunnâme'nin bilimsel neşri yapılmıştır. Abdulkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizam-ı alem için Kardeş Katili Meselesi", Tarih Dergisi, İstanbul 1982, 7-56.
95. Nezihî Aykut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. Asır Ortalarına Kadar Yapılan Sikke Tashihleri", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, 343-360.
96. Mehmet İpşirli, "Ferhat Paşa", mad., DİA, C. 12, 383-384.
97. Tarih-i Selaniki, 533-534, 536-537.
98. İsmail Hami Danişmend, İranlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, II, 157.
99. Peçevi, Tarih, II, 189; Naima, Tarih, I, 121.
100. Tayyib Gökbilgin, "Eğri" mad. İA C. 4, 196-198; Geza Dawid, "Eğri" mad., DİA, C. 10, 489-491. Eğri Kanuni Devri'nde 1552 yılında Serdar Ahmet Paşa tarafından 39 gün kuşatılmış fakat alınamamıştır.
101. Feridun Emecen, "Haçova Meydan Savaşı", DİA, C. 14, 546-547; Hasan Beyzâde, Tarih (Hazırlayan Nezihî Aykut, Doktora tezi 1980) İ. Ü. Edebiyat Fak. Genel Kitaplığı, Nş. TE 57, II, 178-198.
102. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III, 74-79; Topçular Katibi Abdülkadir Efendi, Tarih (Hazırlayan Ziya Yılmaz, Doktora tezi, 1990), İ. Ü. Edebiyat Fak. Genel Kitaplığı. Nş. TE 80, 124-141.
103. Peçevi, Tarih, C. II, 202. Osmanlı askerinin Haçova'da mağlubiyet tehlikesi atlatması derin izler bırakmıştır. Zira savaşın ertesi günü saldırgan tayin edilen Cigalazâde Sinan Paşa'nın savaştan firar edememeleri tespit etmek üzere yaptırdığı yoklama yüzünden tımarların ve ulafeleri kesilen, yakalandıkları yerde öldürülmeleri emredilen binlerce eli silahlı insan Anadolu'ya geçip zaten burada mevcut olan Celâli'lere katıldılar. Böylece isyanın büyümesine sebep oldular. Feridun Emecen, "Haçova Meydan Savaşı"; İsmail Hami Danişmend, Zain Osmanlı Tarihi Kronolojisi, III, 179-180, 193-195.
104. Peçuyi, Tarih, C. II, 230-231; İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, III, 188-193.
105. Orhan F. Köprülü, "Hasan Paşa, Yemişçi", DİA, C. 16, 342-343.
106. Naima, Tarih, I, 271-274; Orhan F. Köprülü, "Hasan Paşa Yemişçi", DİA, C. 16, 342-343.
107. Kanije savunmasında büyük bir zafer kazanılmakla beraber, mağlup düşmanın kale önünde bırakmak zorunda kaldığı toplar, Avusturya top teknolojisinin ne kadar ilerlediğini ortaya koymuştur. Nitekim Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa bu topları İstanbul'a getirerek padişahın görmesini ve teknolojinin alınmasını arzu etmiştir. Bu durum zirveden dönüş hakkındaki düşünceleri teyid etmektedir. Sadrazamın padişaha sunduğu telhiste şu çarpıcı ifade bulunmaktadır: "Mel'unlar toplarını daha götürmeğe kadir alamayıp, kırkiki kıta kal'a döğecek gözler görmemiş bi-nazir büyük badolaşka topların birağup." Cengiz Orhunlu, Telhisler (1597-1607), İstanbul 1970, s. 44, telhis 52.
108. Naima, Tarih, C. I. 279-280; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III, 83-90.
109. Peçuyi, Tarih, C. II, 246-248; Naima, Tarih, C. I, 289-292.
110. M. C. Şehabeddin, Tekindağ, "Mehmed Paşa, Lala", İA, C. 7, 591-594.
111. Naima, Tarih, C. I, 295.
112. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. III, Kısım 2, 458-459.
113. Orhan F. Köprülü, "Hasan Paşa, Yemişçi", DİA, C. 16, 342-343; İsmail Hami Danişmend, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, III, 216-219, 224-225.
114. İlahi kaynaklı inançlara muhalif ve onun dışında olanlar. X. yüzyılın ilk çeyreğinde İslâm'a giren Oğuz

ZİRVEDEN DÖNÜŞ: II. SELİM'DEN III. MEHMED'E

Türkleri (Türkmenler) İslâmi içlerine sindiremeden, İslâm dünyasının etkisinden uzak gayrimüslim bir coğrafyaya göç ettiler. Onlar Türkiye'de eski hayat taraflarını ve bilhassa inanç ve adetlerini olduğu gibi muhafaza ettiler. Hatta zaman içerisinde gayrimüslim halk inanç ve adetlerinden de etkilendiler. Ahmet Yaşar Ocak, "Babailer İsyânından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslâm Heterodiksini Doğuş ve gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", Belleten, LXIV/239 (2000), 129-159.

115. Mücteba İlgürel, "Osmanlılarda Eşkıyalık Hareketleri", DİA, C. 11, 466-469.
116. Peçevi, Tarihi, C. II, 205-206; Naima, Tarih, C. I, 165; M. Tayyib Gökbilgin, "Cıgala-Zâde Sinan Paşa", İA, C. 3, 161-164. Mahmut H. Şakiroğlu, "Cıgalazâde Sinan Paşa", DİA, C. 7, 525-526.
117. Mustafa Akdağ, Celâli İsyânları (1550-1603), Ankara 1963, 1-3; Mustafa Akdağ, "Celâli İsyânlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606", Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 1966, S. 2-3, 1-50.
118. Mücteba İlgürel, "İl erleri", DİA, C. 22, 59-61.
119. Peçevi, Tarih, C. II, 252-254; Mustafa Akdağ'ın (Celâli İsyânları 1550-1603)'ın eseri genel olarak Karayazıcı'nın İsyânını incelemektedir.
120. M. Tayyib Gökbilgin, "Hasan Paşa, Sokulla-zâde", İA C. 5. 325-329.
121. Peçevi, Tarih, C. II, 270-271; Mustafa Akdağ, Celâli İsyânları, 5.
122. Faruk Sümer, "Abbas I", DİA, C. I, 17-19.
123. M. Tayyib Gökbilgin, "Mehmed III", mad., İA 4; Mücteba İlgürel, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, 411.
124. Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838), Ankara 1974, 25-43.
125. Lütfi Güçer, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler. İstanbul 1964, 36-37.
126. Halil Sahilliođlu, "XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Rayici", TTK, Belgeler, Ankara 1965, 2.
127. Ömer Lütfi Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", Belleten, XXXIV/136, Ankara 1970, 571-572.
128. Ömer Lütfi Bakan, "Tımar" mad., İA, C. 12/1, 319-323.
129. Şerafettin Turan, "Hoca Sadeddin Efendi", mad., DİA. C. 18, 196-198; Müniz Aktepe, "Hoca Sadeddin Efendi'nin Tâcüt-Tevâri'i ve Bunun Zeyli Hakkında", Türkiyat Mecmuası XIII (1958), 101-116.